

NASTANAK JUGOSLOVENSKOG PRAVOSUDNOG SISTEMA

Stvaranje jugoslovenskog pravosudnog sistema ne može se odvojeno gledati od opštih tokova i ciljeva revolucije i izgradnje nove jugoslovenske države.

Ratno sudstvo u Jugoslaviji, pojavljuje se kao potreba revolucije i kao sastavni deo revolucionarnog poretka. Zato, iako se sudstvo u toku oslobodilačkog rata pojavljuje kao sudstvo partizanskih odreda i NOO, ono nije bilo samo ograničeno Narodno-oslobodilačkog rata. Njegova priroda i njegov karakter, determinišu se kako NO ratom, kao borbom za oslobođenje zemlje, tako i procesom revolucije u kome je sudstvo bilo organ revolucije.

Karakter sudova u procesu oslobodilačkog rata i revolucije, upravo treba tražiti u njihovoj funkciji koja je bila uključena u taj jedinstveni proces, koji je kao osnovno pitanje revolucije u okviru oslobodilačkog rata, rešavao pitanje vlasti.

Ciljevi socijalističke revolucije u Jugoslaviji bili su izraženi u normama revolucije, u njenom karakteru i njenom sadržaju. Revolucionarni poredak je bio taj koji je ostvarivao njene osnovne zadatke. Norme revolucije su tražile rešavanje njenih ciljeva radi same njene pobjede. U interesu revolucije, njene norme su nužno morale predviđati i revolucionarne sankcije protivu svih onih koji su kočili ili ometali njeno ostvarivanje.

Proces stvaranja nove jugoslovenske države je nužno pored ostalih svojih oružanih i političkih akcija morao da sankcioniše svoje norme, da im vremenom daje sve više pravni karakter; da ih izražava kao pravne norme, jer je izgradnja države i stvaranje nove narodne vlasti zasnovana na principu zakonitosti, tj. vremenom sve više na pravnoj normi.

Novo jugoslovensko sudstvo tako izrasta iz nužnosti a pre svega iz *potreba revolucije i njenih ciljeva*.

Te potrebe revolucije, od samog njenog početka upravo pokazale su, da se sudska funkcija morala ostvarivati odmah još u prvim delatnostima revolucionarnog poretka kao neophodna u borbi za uništavanje stare i stvaranje nove vlasti. Ratno sudstvo oslobodilačkog rata i revolucije, imalo je znači, da izvršava one bitne, osnovne ciljeve revolucije, uništavanje svih onih koji su kao neprijatelji oslobodilačkog pokreta bili njemu suprotstavljeni i došli pod njegov udar.

Kao revolucionarni organi nove vlasti, oni su u okviru svoga postupka imali da klasno unište pripadnike starog poretka, koji su se ograđivali prema NO borbi i narodu time što su se stavili u službu okupatora. Međutim, činjenica je da su stari klasni nosioci vlasti koji su se stavili u službu okupatora uzimani na odgovornost zbog saradnje sa okupatorom, zbog protivnarodne delatnosti, i borbe protiv oslobodilačkog pokreta, pa time jednovremeno bili uništavani i kao *klasni neprijatelji revolucije, kao pripadnici stare vlasti*.

Ratno sudstvo prema tome, iako formalno (kao i ceo revolucionarni poredak) ne sudi delikventima zbog njihove klasne pripadnosti kao starim nosiocima vlasti, u suštini ostvarivalo je revolucionarni interes, koji se kao i svaki revolucionarni pokret borio za vlast.

Zbog samih uslova, karaktera i specifičnosti naše revolucije, proces stvaranja jugoslovenskog sudstva polazi u dva pravca. To je prvo stvaranje vojnih, partizanskih sudova u okviru naoružanog dela naroda, partizanskih odreda i kasnije NOV-e, s jedne strane i u okviru NO odbora kao osnovnih organa narodne vlasti s druge strane.

Novi organi revolucionarnog sudstva, na taj način, nemaju nikakav kontinuitet sa starim organima sudske vlasti. Oni nastaju kao potpuno novi organi revolucije i oslobodilačkog rata. Ta okolnost već ukazuje da je istorijski put stvaranja jugoslovenskog pravosuđa zametnut u sudskoj funkciji revolucionarnog poretka, koja se funkcija u toku revolucije s jedne strane ostvarivala kao vojnosudska (u partizanskim odredima i NOV) a s druge strane kao civilno sudska funkcija sudova opšte nadležnosti (u okviru NO odbora).

Istorijski nastanak i razvitak jugoslovenskog pravosudnog sistema vršen je u skladu sa izgradnjom celokupne i jedinstvene piramide narodne vlasti i države *odozdo na gore*. Kao što je celokupan jugoslovenski revolucionarni sistem, tj. jugoslovenska država nastajala odozdo, tako se i sudstvo rađalo najpre u svom embrionalnom obliku u najnižim organima društva, u seoskim i mesnim NO odborima kao osnovnim organima vlasti iz kojih su kasnije izrastali viši organi vlasti, odnosno od partizanskih sudova u partizanskim odredima i četama, da bi iz njih kasnije bili stvarani višestepeni (brigadski, divizijski) i vrhovni vojni sudovi. Sudstvo se, prema tome, nije moglo razvijati drukčije po svojoj hijerarhiji nego li u skladu sa opštim tokom i revolucionarnim razvitkom.

Izvori jugoslovenskog ratnog sudskog prava

Sudska funkcija u toku oslobodilačkog rata i revolucije kao što smo napred istakli nastaje iz osnovnih potreba revolucije, da se sruši stari klasni nosilac vlasti i da se stvori nova socijalistička država, odnosno nova narodna vlast. Sudska funkcija, dakle, počinje na osnovnom pitanju revolucije, na pitanju osvajanja vlasti.

I ako što ceo revolucionarni organizam nastaje iz naroda tako se i sudstvo u toku revolucije regrutuje iz *društva*, iz ničega što je tek trebalo da postane država i državna vlast. Ono počinje svoju funkciju u redovima naoružanog i nenaoružanog naroda, pre svega kao *društveni organizam* u okviru osnovnih političkih ciljeva revolucije. Ratno sudstvo kao i njegova funkcija na svome početku, zato, ne zasniva se i ne stvara iz pravne norme, jer pravne norme pre stvaranja organa sudstva (kao i ostalih organa vlasti) nije ni bilo, već kao i svaka socijalistička revolucija, tako i jugoslovenska kao budući nosilac vlasti, pravnu normu stvara kasnije, tek pošto se stvore organi vlasti i pravosuđa posle stvarenog faktičkog čina — državnog organizma čija pravna norma dolazi samo kao njegova posledica, odnosno kao sredstvo za zaštitu osvojene vlasti i države u procesu njene izgradnje.

U takvim uslovima izvore sudskog prava (koje se u daljem procesu sve više razvijalo u skladu sa opštim razvitkom nove države), treba tražiti u osnov-

nom programu revolucije i njene političke i klasne borbe. Ti izvori su, znači, pre svega političke norme revolucije, kao sastavni deo normi za izgradnju novog državnog i pravnog poretka.

Norme sudskog prava bile su u procesu revolucije usmerene u cilju jačanja njenih ciljeva i zaštite njenih tekovina kao i u cilju zaštite osnovnih političkih i drugih građanskih prava čoveka i građanina za čije se interese socijalistička revolucija borila.

Tako se materijalnopravni i formalnopravni propisi sudskog prava u toku NO rata kao pozitivne pravne norme odmah nisu pojavljivali u klasičnom smislu. Te norme bile su izražene u aktima vojnopolitičkih rukovodstava i narodnooslobodilačkih odbora, koje su kao takve za potrebe revolucije u ratnim uslovima bile neophodne i dovoljne.

Izvori materijalnog i procesnog prava (posebno vojnog ratnog prava) nalazili su se u aktima vojnih rukovodstava partizanskih odreda NO, a naročito u odlukama vrhovnih i glavnih štabova POJ i NOVJ. To su bile razne naredbe, direktive, uputstva, pisma i druga akta ovih organa, na osnovu kojih su radili prvi vojni sudovi kao revolucionarni sudovi.

Sudovi NO odbora kao organi koji su u najvećem delu oslobodilačkog rata radili u sastavu i u okviru NO odbora, odnosno sami NO odbori su na principu jedinstva vlasti vršili i sudsku funkciju i izvore za svoje norme tražili u odlukama narodnooslobodilačkih odbora a kasnije i AVNOJ-a kao najvišeg NO-a i najvišeg organa narodne vlasti, ma da su civilni sudovi narodnooslobodilačkih odbora svoje odluke donosili i na osnovu akata vojnih vlasti.

Revolucionarno pravo i revolucionarna zakonitost bili su onaj duboki idejni i politički izraz i smisao i program revolucije koji je svoj moto i svoju premisu tražio na liniji da je „zakonito samo ono što koristi potrebama i interesima revolucije“.

Norma revolucije određivala je funkciju samog revolucionarnog procesa i ona je kao takva obavezivala na njeno apsolutno poštovanje svih i svakoga pa i pripadnika revolucionarnog poretka. Ta norma je nužno i neminovno u interesu revolucije predviđala njeno izvršavanje te je za slučaj njenog neizvršavanja i pretila sankcijom. Obzirom, da se je ona ostvarivala u ratu u revolucionarnim uslovima ona je morala da bude oštra a iznad svega ona je morala da bude *efikasna*.

Osnovna podloga i oslonac sudske norme bio je svakako idejni i akcioni program KPJ kao rukovodeće i organizatorske snage revolucije, te je sudstvo normalno svoje konkretne odluke, presude, moralo da primenjuje u skladu sa opštim političkim interesima i linijom borbe, tj. u skladu sa političkim oportunitetom. Primena revolucionarne norme od strane ratnih sudova svoje dejstvo podrazumevala je i pretpostavljala na *svesti* najširih narodnih slojeva, na idejnoj čistoći redova pripadnika revolucije. Sudska funkcija jugoslovenskog ratnog sudstva bazirala je na samoupravnosti naroda bez obzira što su to bili ratni i teški uslovi, na proveri svakog svoga akta u narodu i kroz narod kao živom osloncu, političkoj, moralnoj i materijalnoj bazi revolucije. Socijalistički karakter revolucionarnog sudstva, kao i cele jugoslovenske revolucije duboko je izražavao *demokratski karakter*, te ratni sudovi koji rešavaju najteže probleme, pitanje života ili smrti pred sud izvedenih ljudi rešavao je posredstvom i aktivnim učesćem u radu suda što je moguće bilo od strane većeg broja građana. To je i činilo veliki autoritet sudova i pružalo garanciju reda, pravne i revolucionarne sigurnosti građana i pripadnika oslobodilačkog pokreta i revolucije,

da niko nije mogao biti proglašen krivim, ako u redovnom postupku pred revolucionarnim sudom nije utvrđeno da je bio kriv.

Sudsko pravo prema tome svoj izvor tražilo je u nečemu što nije bila pisana norma. Njegov izvor bila je i *empiriya revolucije*, odnosno revolucionarna praksa.

Obzirom na uslove i karakter sudskih organa, kako onih u oružanom sastavu naroda (partizanskih odreda i NOV) tako i onih u sastavu NO odbora, a kasnije i kao samostalnih organa pravosuđa za vreme rata i revolucije, propisi sudskog prava su se retko pojavljivali kao samostalni propisi materijalnog i procesnog prava. Oni su najčešće (naročito u početnom periodu revolucije) sadržavani u jednom *kodeksu* opštih normi, koje su regulisale opšti tok razvoja rata i revolucije i osnovne zadatke i funkcije POJ, NOV i NOO.

Jedna ovakva pojava u sudskom ratnom pravu, dolazila je iz činjenice, da je sudska funkcija ostvarivana na načelu jedinstva vlasti, što je bilo i logično za norme sudskog prava u to vreme, kada još nije bio izgrađen celovit pravosudni sistem.

Međutim, sa kasnijim razvitkom naročito u Sloveniji i Hrvatskoj (mada je u Sloveniji samostalnih sudskih akata bilo već 1941. godine) sve se viš izgrađuje sistem sudskih normi i sudskog prava naročito od 1943. godine, a posebno posle Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Sudovi partizanskih odreda 1941. i 1942. godine

Objektivni uslovi rata i revolucije bili su odlučujući za razvitak narodne vlasti a onda i organa pravosuđa u pojedinim delovima Jugoslavije. Zato opšta karakteristika u nastanku, a i u delatnosti sudova 1941. i 1942. godine u pojedinim pokrajinama Jugoslavije, karakteriše se specifičnostima prilika koje su zavisile nekada i od subjektivnih snaga revolucije. Ta neravnomernost u nastanku i razvitku jugoslovenskih ratnih sudova je upravo bitna njihova karakteristika u prvoj etapi naše revolucije.

Međutim, baš ta okolnost da su revolucionarni sudovi stvarani na bazi stvarne potrebe revolucije u danom momentu i u datom mestu govori o jednoj stvaralačkoj primeni marksizma na konkretne uslove u Jugoslaviji koji se kao i kod drugih organa revolucije izražavaju posebno na organima revolucionarnog sudstva. To šarenilo u organizacionom pogledu i u funkciji partizanskih sudova vremenom je dalo obilje iskustava koje je nema sumnje bilo od značaja i od koristi za izgradnju budućeg jedinstvenog pravosudnog sistema Jugoslavije.

Sudovi partizanskih odreda u Sloveniji 1941. i 1942. godine

Već polovinom jula 1941. godine Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda izdao je pravila o ustrojstvu sudova partizanskih odreda u Sloveniji. U tom „partizanskom zakonu“ u članu 15-17 bio je predviđen postupak za sastav partizanskog suda.

Tako se prema ovim propisima partizanski sud sastojao od predsednika, koga je imenovao komandant bataljona od slučaja do slučaja iz redova komandanata i političkih komesara kao i četiri porotnika koje su birali partizani dotične jedinice kojoj je optuženi pripadao. Za suđenje u ovom sastavu bio je

predviđen i partizanski tužilac, koga je imenovao Vrhovni, odnosno Glavni štab Slovenije.¹

Manje disciplinske prekršaje kažnjavali su sami komandanti odreda, dok su zbog većih prekršaja pripadnici partizanskog odreda izvođeni pred partizanski sud. U slučaju izdajstva ili kada se sud nije mogao sastati, kolektiv odnosno partizanska jedinica bila je ovlašćena da sama, pod predsedništvom političkog komesara izriče i smrtnu kaznu.

Kao sankcije odnosno kao kazne kod ovog suda bile su predviđene: opomena, ukor, izvršavanje težih i neprijatnih poslova i smrtna kazna — streljanje.

Početak partizanskog sudovanja u Sloveniji ogledao se u vršenju sudske funkcije od strane rukovodstava partizanskog odreda. U slučajevima kada je trebalo izreći kaznu pripadniku partizanskog odreda zbog vojnog disciplinskog prekršaja ili vojnokrivičnog dela koje je počinio partizan ili pak ako je zločinac bio narodni neprijatelj koji je pao u ruke partizanima onda je suđenje imalo svoj utvrđen tok. Taj postupak bio je izvođen na sledeći način:

Najpre politički komesar, obično pred postrojenom partizanskom četom obrazloži konkretni slučaj i navede dokaze za postojanje dela. Ukoliko je trebalo ispitivati svedoke i izvoditi dokaze, onda su i svedoci saslušavani pred partizanskom četom. Pošto bi bio završen dokazni postupak, cela četa se izjašnjavala o kazni, te su *svi prisutni borci donosili presudu*. Pošto pravnih propisa još nije bilo odluka o kazni donošena je na osnovu pravno-političkog osećanja partizanske jedinice, odnosno procene njenih boraca koji su donosili odluku u prvom redu sa stanovišta interesa oslobodilačke borbe. Na taj način u Sloveniji na početku NO rata partizansko sudstvo se ne pojavljuje odmah kao odvojeno i samostalno sudstvo, kao samostalni organ vojnog pravosuđa. To su u prvom redu diktirale ratne prilike i uslovi, razbijenost partizanskih jedinica, njihova usitnjenost i pokretljivost, što u prvim danima rata i revolucije nije pružalo mogućnosti za neke posebne sudske organe.

Prvi materijalno-krivični propis o narodnooslobodilačkoj borbi Slovenije bila je odluka ŠNOO-a „O zaštiti slovenačkog naroda i njegovog poretka za oslobođenje i ujedinjenje“ od 1. 10. 1941. godine, koji je kao direktiva i kao opšti propis ostao na snazi sve do 1. septembra 1944. godine, tj. sve donde dok nije bila doneta odluka Vrhovnog štaba NOV i POJ od 24. 5. 1944. godine, kada je upravo stupila na snagu i na području Slovenije.

1941. godine u Sloveniji još nije postojala ni materijalnopravna ni procesnopravna norma za jedinstven postupak pred sudom. Ova odluka značila je izraz načela krivične oodgovornosti za sva ona dela koja su bila uperena protivu NO borbe i revolucije. U skladu s tim od značaja su i odredbe koje su normirale radnje izvršenja za dela izdaje, prema kojima se izdajnikom smatrao denuncijant, odnosno lice koje je saradivalo sa okupatorom i drugim neprijateljima slobode slovenačkog naroda ili lice koje je stvaralo organizacije u cilju borbe protiv slovenačkog naroda. Ovom odlukom bila je normirana i „Zaštita narodnooslobodilačkog pokreta“, po kojoj je bila predviđena sankcija za sve one koji izdaju tajnu organizacije, kao ljude koji pripadaju NOP-u ili su bili uključeni i pomagali NOP. U tom pogledu bila je predviđena i kazna za podstrekiivače, ukoliko na osnovu njihovih lažnih prijava bude izrečena kazna od strane Osvobodilne fronte.

¹ Pravila Gl. štaba slovenačkih partizanskih odreda od sredine jula 1941. (Zbornik dok. VI/1 str. 22.).

Na taj način, ova odluka je štitila revolucionarni poredak, te je i formalno-pravno značila negaciju starog pravnog poretka i zaštitu tekovina oslobodilačke borbe i revolucije, tj. nove države u stvaranju.

Krivična odgovornost u smislu ove odluke bila je apsolutna. Pritisak okupatora nije mogao nikoga da izvinjava zbog protivnarodnog rada i saradnje sa okupatorom. Prema odluci „O zaštiti slovenačkog naroda“ bile su predviđene i sankcije i to: a) smrtna kazna, b) uništenje ili konfiskacija imovine, kao i c) kazna narodnog bojkota.

Postupak je vođen pred celokupnim partizanskim odredom, koji je kao kolektiv izricao kaznu.

Shodno potrebama terena i prilika u Sloveniji su pojedini partizanski odredi donosili i posebne propise u pogledu odgovornosti pred partizanskim sudom. Tako je komanda partizanskog odreda „Šumarica“ propisom od 28. septembra 1941. godine pored ostalog određivala:²

„...nikoji drug iz predstraže ne smije to zauzimati a tj. razne predmete u svoju svojinu... Onaj koji pokuša to uzeti u svoju svojinu biće kažnjen smrću... Iz predstraže ne smije na svoju ruku otići van logora svoga... isto tako da ga sleduje smrt. Najstrožije se upozoravate da se ne vrše progoni protiv onih lica s kojima ste ranije bili u zavadi, te da sada zauzmete lične mržnje protiv njih, a sa time što ste dobili povjerenje da uređujete u svojim selima za sve krupnije stvari koje ima da riješite...“³

Decembra 1941. i januara 1942. godine Vrhovni štab oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske doneo je više naredaba o organizaciji NO vojske. Pored ostalih odluka, jedna naredba je regulisala formiranje vojnih sudova koji su onda bili u sastavu od tri lica pri NO odredima i proleterskim brigadama. Ovi sudovi su sudili vojnim i civilnim licima za krivična dela špijunaže, izdajstva, dezerterstva, pljačke i ubistva, kao i za ometanje vojnih jedinica pri izvršavanju njihovih zadataka.⁴

Međutim, shodno prilikama pa i relativnoj daljini i odvojenosti Vrhovnog štaba POJ i NOV od rukovodstva partizanskih odreda Slovenije pored centralnih uputstava u Sloveniji razvitak vojnog sudstva ima i svoj specifični put. „Zbog toga znači razvoj krivičnog postupka i sudske organizacije za posebne prilike u Sloveniji je samo jedan specifičan oblik jedinstvene sudskeorganizatorne i krivičnopravne politike u toku narodnooslobodilačke borbe“.⁵

Jula meseca 1942. godine u Sloveniji na oslobođenom području bio je naimenovan kod Vrhovne uprave NOS-a poverenik za pravosuđe.

Dana 31. jula 1942. godine odlukom IOOF obrazovana je „Vanredna sudska komisija“ (ISK-a). To su u stvari bile prve mere za postavljanje krivičnog sudstva u Sloveniji.

Krajem jula kao i 8. avgusta 1942. godine Glavni štab slovenačke partizanske vojske doneo je dve naredbe u pogledu istrage i suđenja zbog krivičnih dela izdajnika naroda.

Prema ovim naredbama u pogledu istraživanja, odnosno istražnog postupka, bile su nadležne bataljonske komande, a za nadzor nad istragom kao i za izricanje i izvršenje smrtnih kazni bili su nadležni štabovi partizanskih odreda.⁶

² Zbornik dok. i pod. NOR V/1 str. 138.

³ Zbornik dok. i pod. NOR V/1 str. 138.

⁴ Dr M. Šnuderl, Arhiv za pravne i društvene nauke br. 4, 1948. godine, str. 581.

⁵ Isto.

⁶ Dr M. Šnuderl, Arhiv za pravna i društvene nauke, br. 4, 1948. godine.

Dvadesetsedmog novembra 1942. godine bilo je dato ovlašćenje komandama partizanskih četa i zaštitnim komandama da mogu po hitnom postupku vršiti istrage ukoliko postoji sumnja da je zločino delo izvršeno (delo saradnje sa belogardejcima ili oružanim bandama). Prema ovoj odluci komande partizanskih i zaštitnih četa mogle su izricati i izvršavati smrtne kazne.

„Prijecki narodni sudovi“ u Crnoj Gori

U Crnoj Gori „Mijesni vojni komiteti“ formirani su već krajem maja i početkom juna 1941. godine kao vojna organizaciona tela pri svim mesnim komitetima KPJ, sa zadatkom da vrše pripreme za ustanak, da prikupljaju oružje, vrše obuku u rukovanju oružjem, organizuju kurseve prve pomoći, te druge pripreme od značaja za organizovanje NO borbe kao organi koji treba da rukovode revolucionarnim akcijama.⁷

U tom smislu „Privremena Vrhovna vojna komanda narodnooslobodilačkih trupa“, 27. jula 1941. godine, uputila je naredbu svim komandama i mesnim vojnim komitetima u pogledu formiranja ovih sudova. Naredba je određivala kako mesnu tako i stvarnu nadležnost sudova. Tako su ovi sudovi prema ovoj naredbi bili formirani ne samo pri odredima nego i pri vojnopozadinskim organima, odnosno pri „mijesnim komandama“. U tom pogledu naredbom je bio određen karakter, struktura i funkcija prekih sudova, kao revolucionarnih sudova na sledeći način:

„Pri svakom većem odredu (mijesnoj komandi) neka se odmah stvori *prijeki narodni sud*. Ovaj sud će izricati *samo smrtne presude* (podvukao D. K.) nad licima koja:

1. vrše špijunsku službu u korist neprijatelja;
2. pokušavaju da trupe demobilišu, demorališu ili otvore front neprijatelju;
3. dignu oružje ili agitaciju da se digne oružje protiv nacionalnooslobodilačke vojske;
4. špekulišu sa namirnicama;
5. prijecki sudovi se obrazuju i na teritoriji koju neprijatelj drži u svojim rukama. Pošto na toj teritoriji svu vlast drže gerilski odredi, to pri njihovim bataljonskim, odnosno mijesnim komandama formirati ove sudove.
6. Komandantima i članovima narodnih odbora sudiće za ista dijela su pri Vrhovnoj komandi.

Skreće se pažnja svim komandirima i borcima da špijuni neprijatelja, od ranije poznati po svom izdajničkom radu pokušavaju da iskoriste plemenske i vjerske razlike radi upropašćenja opšte nacionalne stvari.

Narod je s vojskom. Čitavi krajevi se pridružuju našoj borbi. Naša borba se širi kao požar!

Podoljubivi, ništite petu kolonu i pobjeda je na našoj strani!

Iz štaba Vrhovne komande⁸

Partizanski sudovi 1941. i 1942. godine u Srbiji

U prvim danima oslobodilačkog rata sudsku funkciju u Srbiji u partizanskim odredima organizuju štabovi partizanskih odreda i partizanskih četa, a na osnovu direktive Vrhovnog štaba NOPOJ. Posebnih detaljnijih i širih pro-

⁷ Vojni komiteti su ukinuti kasnije sa stvaranjem „gerilskih“ četa i bataljona.

⁸ Zbornik dokumenata i podataka NO rata Tom. III, knji. 1, str. 21.

pisa i uputstava o ustrojstvu sudova pri partizanskim odredima 1941. godine još nije bilo.

Usled takve situacije na području Srbije sudovi se u pojedinim partizanskim odredima ne organizuju na isti način svuda nose isti naziv. Tako se 1941. godine partizanski sudovi u nekim partizanskim odredima zovu „narodni sudovi“, negde „vojni sudovi“ ili „vojni narodni sudovi“, negde „revolucionarni sudovi“. Članove ovih partizanskih sudova sačinjavali su uglavnom članovi štaba partizanskog odreda, odnosno partizanske čete.

U pojedinim partizanskim odredima u Srbiji za svaki pojedini slučaj po kome je trebalo suditi određivan je drugi, novi sastav partizanskog suda bilo od članova štaba odreda ili čete kao i od boraca odnosnog odreda ili čete. Ovakav način izbora partizanskih sudova u sastavu partizanskih odreda uglavnom bio je utvrđen u kasnijoj naredbi Vrhovnog komandanta NOPOJ od septembra 1942. godine. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju prilikom sastavljanja sudova partizanskih odreda, članovi suda isključivo nisu vršili samo sudsku funkciju. Potreba za suđenjem ukazivala se povremeno. Zato se za članove ovih sudova može reći da je to bilo njihovo posebno zaduženje, pošto je svako od članova suda u partizanskoj jedinici kao rukovodilac odreda ili kao borac imao svoju stalnu vojničku, odnosno političku funkciju.

Postupak pred sudovima partizanskih odreda u Srbiji 1941. godine

Onaj ko bi bio okrivljen, uhvaćen ili zarobljen, najpre je priveden štabu odreda ili čete gde je odmah uziman na krivični ispit (prethodni postupak). Itraga je poveravana obično jednom članu štaba odreda ili članu partizanske čete, koji je ujedno bio i član partizanskog suda. U toku istrage izvođeni su dokazi saslušavanjem svedoka, bilo po prijavi građana, bilo po predlogu okrivljenog ili na inicijativu štaba odreda, odnosno time je okrivljenom pružena mogućnost odbrane u prethodnom postupku.

Pošto bi istraga bila završena i provereni svi dokazi partizanski sud u utvrđenom sastavu (obično od trojice članova) pripremao bi pismenu optužnicu sa obrazloženjem, zašto se okrivljeni optužuje. Najčešće tokom 1941. i 1942. godine u partizanskim odredima u Srbiji optužnicu je čitao jedan od članova štaba partizanskog odreda ili jedan od članova partizanskog suda i to pred postrojenim celim odredom, odnosno partizanskom četom. Tom prilikom u optužnici su bili izneti razlozi zbog kojih se traži kažnjavanje optuženog i istovremeno je bio učinjen i predlog za kaznu kojom je optuženog trebalo osuditi. Glasanje po kazni je vršeno javno. Zvaničnu odluku o kazni nije donosio sud, već *ceo sastav boraca* partizanskog odreda ili partizanske čete, dok je sud samo predlagao kaznu. Konačna, ujedno i izvršna odluka o kazni (presuda) postajala je onoga momenta, kada su je partizani javno izglasali. Kazna bi posle toga odmah bila izvršena. Postupak po pravnom leku nije postojao, te su partizanski sudovi 1941. i 1942. godine u Srbiji bili *jednostepeni*, revolucionarni sudovi. Njihova delatnost kao revolucionarnih sudova, shodno ratnim prilikama morala je da bude brza, efikasna, budući da je osnovni cilj revolucije bio hitno uništavanje neprijatelja, stare vlasti i vlasti okupatora, te stvaranje uslova za osvajanje vlasti i uspostavljanje nove vlasti i izgradnju nove države.

U skladu sa uslovima, taktikom gerilskog ratovanja i brzom pokretljivošću partizanskih jedinica, nisu postojali povoljni uslovi za vremenske kazne,

te partizanski sudovi ove kazne nisu ni izricali. U praksi je bila primenjivana najčešće smrtna kazna za narodne neprijatelje i izdajnike, kao i za pripadnike partizanskih odreda koji su kao borci u sastavu odreda počinili takve prekršaje zbog kojih se smatralo da bi radi autoriteta odreda i uspeha revolucionarne borbe bilo celishodno i oportuno politički da se kazne smrtnom kaznom. Ukoliko smrtna kazna nije bila primenjena onda je optuženi koji je bio van sastava odreda bio puštan na slobodu. Međutim, ukoliko bi okrivljeni trebalo da bude pušten na slobodu, partizanski sud ga nije izvodio pred stroj partizana i najčešće bi ga puštao na slobodu bez odluke boračkog kolektiva.

Ratni uslovi na početku ustanka i revolucije u Srbiji, kada su neprijateljske snage još uvek bile velike u odnosu na snage partizanskih odreda i kada su partizanski odredi morali neprekidno da se kreću i menjaju mesto boravka, i kada su postojale potrebe za energično i brzo dejstvo i revolucionarno donošenje odluka u pogledu likvidacije neprijatelja, nisu dozvoljavali jedan obimniji i trajniji krivični postupak. Zbog toga su partizanski sudovi sudili brzo i radili po jednom skraćenom, neformalnom postupku, sastavljeni uglavnom od laika, pripadnika partizanskog odreda, što je pored ostalog ispoljavalo njihov karakter kao revolucionarnih sudova. To je u stvari bilo zbornu sudstvo.

Propisi i pravna pravila u materijalnom i formalnom smislu za vođenje krivičnog postupka pred partizanskim sudovima 1941. i početkom 1942. godine u Srbiji nisu postojali. Ceo krivični postupak i odluka o kazni izvođeni su javno i usmeno, kao i neposredno na osnovu opšteg kursa, opšte političke linije KPJ i političke situacije, gde se strogo vodilo računa o političkim prilikama određenog područja, o političkom raspoloženju naroda, a iznad svega o tome kakvo bi vaspitno i političko dejstvo presuda izazvala u narodu.

Tokom 1941. godine u Srbiji je bilo izvesnih razlika u radu partizanskih sudova na pojedinim njenim područjima. Tako, na primer, bilo je partizanskih sudova koji su u svome sastavu imali obavezno po jednog borca iz dotičnog odreda ili čete, a i sami sudovi donosili su konačne odluke koje su pre njihovog izvršenja samo saopštavali partizanima, ne tražeći od njih da glasaju o kazni.⁹

U pojedinim partizanskim odredima u Srbiji 1941. godine bili su formirani partizanski sudovi sastavljeni od trojice sudija koje je birao štab partizanskog odreda iz sastava boraca dotičnog odreda.¹⁰

Predsednik suda bio je, po pravilu, komandant odreda ili njegov zamenik. Drugi član suda bio je komesar (koji je istovremeno bio islednik u konkretnom slučaju i vodio prethodni postupak) kao što je na raspravi pred postrojenim odredom vršio funkciju partizanskog tužioca. Treći član suda, za svako novo suđenje biran je iz sastava partizana — boraca i to po pravilu biran je onaj koji pre toga nije bio u sudskom veću.

Sud je sudio javno na javnim skupovima pred narodom ili pred celim odredom. Svako od prisutnih za vreme pretresa pred sudom mogao je da svedoči po slobodnoj inicijativi u korist ili na štetu optuženog. Optuženi je imao pravo da sebi izabere branioca, ali branilac je mogao biti *samo partizan*, pripadnik dotičnog partizanskog odreda.

Postupak pred ovim partizanskim sudom bio je *sumaran i brz*. Sud je presudu donosio većinom glasova i ista je bila izricana „u ime naroda“. Sud je

⁹ Dimitrije Kulić „Revolucionarno sudstvo na jugu Srbije“, Niš, 1962. str. 8—12.

¹⁰ Takav je sud bio u leskovačkom partizanskom odredu na planini Kukavici (vidi Sv. Krstić, „Leskovački zbornik“, 1962, str. 89.

sudio kao prvostepeni. I ovde pravnog leka na prvostepenu odluku nije bilo, te se osuđeni nije mogao žaliti. Presuda je odmah posle izricanja i izvršavana. Na taj način sud se pojavljivao kao ratni i revolucionarni sud. Sankcije koje je ovaj sud izricao bile su: a) prva opomena, b) poslednja opomena, c) smrtna kazna i d) smrtna kazna sa konfiskacijom imovine.

Izvršenje smrtno kazne vršeno je isključivo streljanjem. Kaznu su izvršavali određeni partizani ili oni borci dotičnog odreda koji su se dobrovoljno javili da izvrše smrtnu kaznu.

Bilo je, međutim, da su pojedini partizanski sudovi u Srbiji 1941. godine donosili odluke i po građanskim stvarima, kada su se stranke neposredno obraćale štabu partizanskih odreda, kao i onda kada pojedini građani nisu bili zadovoljni sa odlukom suda narodnooslobodilačkog odbora. Međutim, takvih retkih slučajeva suđenja od strane partizanskih sudova po građanskim sporovima bilo je samo tokom 1941. godine, dok tu funkciju potpuno nisu preuzeli sudovi narodnooslobodilačkog odbora, jer su se ovi razvojem narodne vlasti i daljim tokom NOP-a i revolucije sve više afirmisali kao nadležni za presuđivanje građanskih sporova.

Za sitnija krivična dela, (u prvo vreme i za sitnije građanske sporove), partizanski sudovi su dolazili u sela na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji, gde su donosili presude ad hoc (od slučaja do slučaja). U takvim slučajevima partizanski sud za vreme kratkog boravka odreda ili partizanske čete u selu, pošto bi prethodno ispitao pojedine sporne činjenice, odmah je donosio odluku na zboru građana i istu javno saopštavao narodu. Ukoliko se radilo o sitnim, manje značajnim sporovima, partizanski sudovi su upozoravali na težinu ratnih prilika i ozbiljnost ratne situacije, te opominjali one koji o tom nisu vodili računa, upozoravali ih da će se u slučaju ponovnog parničanja za beznačajne stvari prema njima preduzimati oštrije mere od strane NOP-a. To je bilo od uticaja za suzbijanje sitnog parničarstva u toku oslobodilačkog rata.

Vojni sudovi partizanskih odreda 1941. i 1942. godine u Srbiji kao i kasnije u toku rata i revolucije, prilikom vođenja istrage i donošenja odluke o kazni, posebnu pažnju obraćali su celishodnosti prilikom izricanja i izvršenja presude, naročito onda kada se radilo o izvršenju smrtnih kazni.

Pored principa utvrđivanja *materijalne istine*, princip *političkog oportuniteta* i celishodnosti odluke vojnog suda, u skladu sa političkom linijom i revolucionarnom borbom protiv neprijatelja, bila su osnovna merila prilikom izricanja kazne. U tom pogledu od značaja je bila povezanost i neprekidna saradnja partizanskog vojnog suda sa narodnooslobodilačkim odborima i partijskom organizacijom KPJ na terenu, kako onim na oslobođenoj, tako i onim na neoslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji.

Ako bi se na primer radilo o narodnom neprijatelju koji nije uхваćen, a nalazio se na teritoriji odgovarajućeg partizanskog odreda, onda je sud partizanskog odreda po pravilu prethodno vršio proveru preko NOO, kao i preko drugih političkih organizacija o tome u kolikoj je meri narodni neprijatelj nastrojen protivu NOP-a, kakav ugled uživa u narodu kao i to kakav bi efekat imala odluka o kazni prema konkretnom neprijatelju. Ako bi se došlo do zaključka da narodni neprijatelj u pitanju, u narodu nije dovoljno kao takav razobličan, onda je sud partizanskog odreda cenio, da li je politički celishodno i oportuno da se takav odmah osudi ili da se prethodno politički razobličiti i pred narodom raskrinka.

Sistem prethodne provere navoda o okrivljenom i ocena političke situacije u vezi sa tim imali su presudan uticaj kod partizanskih sudova prilikom donošenja odluke o kazni. I u slučajevima kada je veća grupa neprijateljskih vojnika bila uhvaćena, vodilo se računa o tome da se odlukom partizanskog suda politički ne izgubi.

Revolucionarni vojni sud u Toplici

Odlukom partijske organizacije i štaba Topličkog partizanskog odreda 1941. godine u početnim danima ustanka u Toplici za slučajeve uhvaćenih neprijateljskih vojnika, špijuna, izdajnika, kao i za ozbiljnije prestupe samih pripadnika partizanskog odreda bio je formiran *revolucionarni vojni sud*.¹¹

Ovaj sud je sudio u veću sastavljenom od tri člana a u izuzetnim slučajevima i u veću petorice. Revolucionarni sud je bio nadležan za sve teže krivice uhvaćenih neprijatelja i špijuna, kao i za veće prekršaje koje su počinili partizani dotičnog odreda.

Sudsko veće nije imalo uvek isti sastav, već je za svaki pojedini slučaj štab odreda određivao novi sastav sudskog veća koji su sačinjavali obično zamjenik komandanta odreda (koji je bio ujedno i partijski rukovodilac) kao i još dva člana iz štaba odreda.

Postupak pred sudom je bio neformalan i brz. Svaki uhvaćeni neprijatelj ili partizan uzet na odgovornost zbog učinjenog prestupa, uvek je prethodno bio saslušavan od strane suda u cilju utvrđivanja materijalne istine i krivice koja mu je stavljena na teret. Pošto su bili izvedeni dokazi, sud je onda pristupio donošenju odluke o kazni. U slučajevima kada je sud utvrdio krivicu i doneo smrtnu presudu onda je pre njenog izvršenja po pravilu kazna bila *saopštena* pred celim postrojenim odredom, odnosno pred svima borbama, koji su je po pravilu odobraval, a onda je odmah bila izvršena. Postupak po pravnom leku nije postojao, te je prvostepena odluka revolucionarnog vojnog suda odmah postajala pravosnažna i izvršna.

U postupku kod utvrđivanja krivice revolucionarni vojni sud imao je da reši i sledeća pitanja: a) utvrđivanje krivice okrivljenog radi donošenja kazne i b) izvlačenje što je moguće više podataka od neprijatelja koji je uzet na krivični ispit, o tome, kakva je situacija u neprijateljskim redovima, o njegovom naoružanju, brojnom sastavu ljudstva, planovima borbe i taktici ratovanja i drugim za partizanski odred značajnim podacima, a sve u cilju da se rukovodstvo odreda što pravilnije orijentiše i postavi svoj plan ratovanja i taktiku prema neprijatelju. U vezi s tim, značajno je naglasiti da je za revolucionarni sud od bitnog značaja bila primena revolucionarne zakonitosti koja se zasnivala na političkoj liniji NOP-a i revolucije. Revolucionarni vojni sud Topličkog partizanskog odreda je naročiti značaj pridavao prihvatanju odluke suda od strane naroda na zboru građana. To je trebalo da znači najbolje političko merilo i ocenu kakav je efekat ostavila izrečena kazna.

Stalni revolucionarni sud na Pasjači

Na planini Pasjači u Toplici, oktobra 1941. godine formiran je specijalni revolucionarni sud kao *stalni vojni sud*. Za razliku od revolucionarnog vojnog

¹¹ Prema kazivanju Kirila Mihajilovskog, Vojina Bajevića-Vuka i Radojka Ilića-Baje (vidi Dimitrije Kulić, „Revolucionarno sudstvo na jugu Srbije“, str. 18 i 19).

suda koji je postojao pri štabu Topličkog partizanskog odreda, Stalni revolucionarni sud na Pasjači isključivo je vršio samo sudsku funkciju. Članovi ovoga suda bili su stalni i njihov osnovni zadatak bio je rad u sudu. Na taj način od samog formiranja ovaj sud je organizaciono bio postavljen *kao vojni sud, odvojen* organizaciono od partizanskog odreda i NOO te je funkcionisao kao samostalni revolucionarni ratni sud. Sud na Pasjači u stvari bio je nadležan za presuđivanje kako krivičnih tako i građanskih sporova. Suština njegove delatnosti kao revolucionarnog suda bila je upravo u tome, što je ovaj sud znatno šire postavio svoju nadležnost kako stvarnu tako i mesnu te je rešavao ne samo po krivicama tzv. političkog kriminaliteta, već je donosio odluke i za druge sporove krivičnogpravnog i građanskopravnog karaktera sa područja Toplice. Sud je u svome sastavu imao dva svoja veća, krivično i građansko. Svako veće sudilo je u sastavu od po tri člana. Postupak na sudu je bio brz i pored ostaloga jedna od njegovih karakteristika bila je da je postupak bio pismen. Sud je imao stalne zapisničare te je celokupan tok suđenja unosen u zapisnik.¹²

Sudovi narodnooslobodilačkih odbora 1941. i 1942. godine

Početne oblike našeg civilnog sudstva odnosno sudstva opšte nadležnosti u Jugoslaviji u toku oslobodilačkog rata i revolucije nalazimo u okviru narodnooslobodilačkih odbora kao osnovnih organa narodne vlasti.

Narodni sudovi oslobodilačkih odbora u stvari bili su sastavni deo organa narodne vlasti obzirom da su narodnooslobodilački odbori od 1941. godine pa sve do maja 1944. godine vršili i sudsku funkciju. Na taj način pojava sudske funkcije za najveći deo rata i revolucije u Jugoslaviji vezana je za postojanje

¹² Pred krivičnim Većem ovoga suda u vremenu od oktobra 1941. godine do marta 1942. godine, koliko je funkcionisao ovaj sud, odgovarali su skoro svi ljotičevci i gestapovci iz Prokuplja, kao i jedan broj neprijatelja iz drugih mesta sa teritorije Toplice, kao i zarobljeni četnici i pripadnici SDS.

Okolnost da je Toplički partizanski odred ujesen 1941. godine uspeo da ubaci jedan veći broj partizana u još neoslobodeno Prokuplje, omogućila je izvođenje pojedinih neprijatelja iz grada, u prvom redu gestapovaca i ljotičevaca na planinu Pasjaču, gde je upravo radio stalni revolucionarni sud. Krivično veće ovoga suda 1941. godine izreklo je veliki broj smrtnih presuda narodnim neprijateljima, za koje je u postupku bilo utvrđeno da su saradivali sa okupatorom i da su činili zločine prema narodu.

Prvostepena odluka ovoga suda odmah je postajala pravosnažna i izvršna, te nije bilo pravnog leka protiv prvostepene presude. Sud je bio nadležan za sve krivične stvari, kao i za građanske sporove na celom području oslobođene teritorije u Toplici.

Građansko veće revolucionarnog suda na Pasjači bilo je nadležno za sve vrste građanskih sporova, za čije su se rešavanje građani obraćali kako sa oslobođene tako i sa neoslobodene teritorije kao i u onim slučajevima kada narodnooslobodilački odredi nisu bili u stanju, niti su bili pripremljeni i sposobni da rešavaju krupnije građanske sporove, te su sve parnične stvari (izuzev najsitnijih parnica) bile u nadležnosti građanskog veća ovoga suda.

Značajno je ukazati (za razliku od ostalih sudova u Srbiji u to vreme) da je ovaj sud prihvatao celokupnu nadležnost po građanskim sporovima, te u Toplici u toku rata i revolucije *nije primenjivan institut moratorijuma* (za teže parnične predmete). Kao kod krivičnih, tako i kod građanskih sporova nije postojalo pravo žalbe na prvostepene odluke suda, već su ove odmah postajale pravosnažne. Na taj način revolucionarni sud je stvarno rešavao sve sporne odnose u pozadini za koje se narod obraćao. Međutim, građansko veće ovoga suda nastojalo je da pokušajem mirenja najveći broj sporova reši.

i rad lokalnih organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora. Iako sudska praksa sudova narodnooslobodilačkih odbora nije bila ostvarivana u ratnim uslovima prema jednom utvrđenom jedinstvenom sistemu sudske vlasti, ipak njihovo osnovno obeležje upravo sastojalo se u tome, da su ovi sudovi funkcionisali na principu jedinstva vlasti i da su u skladu sa opštim razvitkom situacije i prilika na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji po pravilu dejsvovali onde, gde je bilo narodnooslobodilačkih odbora.

Zato, opravdano u njihovom istorijskom razvitku nalazimo *neravnomernosti u njihovom radu i stvaranju*, kao i u metodu njihovog rada u različitim pokrajinama i područjima Jugoslavije.

Sudska funkcija NO odbora 1941. i 1942. godine u Srbiji

Stvaranjem seoskih (mesnih) narodnooslobodilačkih odbora kao osnovnih organa narodne vlasti u Srbiji početkom oslobodilačkog rata i revolucije, počinje upravo i sudska funkcija ovih organa. Pojava narodnooslobodilačkih odbora, u stvari značila je i pojavu našeg narodnog sudstva na teritoriji koja je bila oslobođena od okupatora i na kojoj je bila uspostavljena narodna vlast. Sudska funkcija se tako u Srbiji u uslovima NO rata javlja *odozdo*, u osnovnim organima narodne vlasti kao organima koji su bili najbliži narodu. U prvo vreme, bez određene stvarne i mesne nadležnosti, sudovi mesnih (seoskih) NO odbora sudili su sitnije krivične kao i građanske sporove.

Na taj način narodnooslobodilački odbori su vršili samo *delimično* sudsku funkciju s obzirom na to da su teže krivične stvari (kad god je bila u pitanju smrtna presuda), presuđivali po pravilu sudovi partizanskih odreda, kao vojni sudovi.

Zato, u Srbiji 1941. i 1942. godine imamo izrazitu neravnomernost u nastanku i razvitku sudova u okviru narodnooslobodilačkih odbora na pojedinim njenim područjima. Prema tome, sudovi ove vrste pojavljivali su se samo onde, gde su već bili formirani NO odbori kao organi nove vlasti, a gde ovih odbora nije bilo, nije ni bilo narodnih sudova.

Mesni NO odbori vršili su sudsku funkciju tako, što su iz svoga sastava narodnih odbornika određivali tri člana, koji su presuđivali najčešće, po usmenim, a i po pismenim tužbama građana. Seoski (mesni) NO odbori imali su stvarnu nadležnost za sledeće sporove: smetanje poseđa, sitnija potraživanja, krivična dela uvrede, klevete, lake telesne povrede, sitnije krađe i dr. Na osnovu dosad prikupljenih dokumenata, može se zaključiti da 1941. i 1942. godine pravnih lekova na prvostepene odluke sudova pri mesnim NO odborima u Srbiji nije bilo.

Kako je sudska funkcija iz nadležnosti civilnih sudova, odnosno sudova opšte nadležnosti bila isključivo vezana za postojanje NO odbora, to se ona u Srbiji uglavnom ostvaruje preko osnovnih (mesnih i seoskih) NO odbora. Prema tome, ovaj period je poznavao sudsku funkciju samo u okviru najnižih organa vlasti.

Ratni uslovi, međutim, bili su od uticaja na rad ovih sudova koji su u najvećoj meri pomenute sporove rešavali putem pomirenja stranaka.

Aktivnost sudova kako onih pri partizanskim odredima, tako i onih pri NO odborima bila je u tesnoj zavisnosti od situacije na frontu, od odnosa

snaga, i od toga u čijim se rukama nalazila odgovarajuća teritorija, odnosno, da li je teritorija bila oslobođena ili neoslobođena.

Kao što je poznato, ustanak u Srbiji tokom 1941. i 1942. godine nije tekao ravnomerno, mada su partizanske snage u zapadnoj, centralnoj i jugoistočnoj Srbiji počele da dejstvuju još u julu 1941. godine, kada su se i počeli javljati prvi NO odbori, a samim tim i narodni sudovi.

Iskustvo u radu narodnooslobodilačkih odbora i sudova u zapadnoj Srbiji, posebno u Užicu, 1941. godine, nesumnjivo je bilo od velikog značaja za razvitak narodne vlasti i sudova kako u ostalim područjima Srbije tako i u drugim pokrajinama Jugoslavije. Iako su krajem novembra 1941. godine partizanske snage privremeno bile potisnute, čime je privremeno bio prekinut rad NO odbora i sudova, upravo, u tom vremenskom periodu novembra i decembra 1941. godine kao i početkom 1942. godine, kada je ustanak u jugoistočnoj Srbiji uzimao sve veće razmere, funkcija narodnooslobodilačkih odbora i narodnih sudova u okviru ovih sve je više jačala.

Prvi porotni sud

Na predlog Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije, septembra 1941. godine izabran je *prvi porotni sud* u Srbiji. To je bio porotni sud pri Sreskom narodnooslobodilačkom odboru u Krupnju. Ovaj porotni sud je bio izabran na skupštini sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Dužnost predsednika ovog porotnog suda vršio je sekretar sreskog NO odbora sa još petnaest odbornika.¹³

Porotni sud u Krupnju u stvari bio je prvi sreski sud na onda oslobođenoj teritoriji Srbije i Jugoslavije. Ovaj sud je sudio kao prvostepeni sud.

Sudske sekcije

Pri sreskom NO odboru u Bajinoj Bašti na oslobođenoj teritoriji 1941. godine sudsku funkciju je vršila *sudska sekcija* SNO-a. Predsednik sudske sekcije bio je istovremeno i predsednik sreskog NO odbora. Ovaj sud je bio stvarno nadležan za suđenje izvršiocima krivičnih dela obijanja zadruga, krađa, ubistava, zatim, za svojinske sporove i sporove po otkazu stana. Sud u Bajinoj Bašti radio je i na parničnim stvarima druge vrste, kao i na vanparničnim predmetima. Između ostalog vršio je i potvrdu testamenata.¹⁴ Sudska sekcija ovoga odbora izricala je i smrtne presude. Ona je kao što se vidi bila nadležna kako za krivične tako i za građanske sporove. Ovakav oblik vršenja sudskih funkcija preko sudskih sekcija, postojao je pri svim sreskim narodnooslobodilačkim odborima ondašnjeg ratnog užičkog i čačanskog okruga.

Kod mesnih (seoskih) narodnooslobodilačkih odbora u zapadnoj Srbiji 1941. godine suđenje je obavljano preko predsednika i sekretara mesnih NO odbora. Presude su bile usmene i kao takve su javno saopštavane.

Institucija pravnog leka protivu prvostepenih odluka sudova NO odbora u Srbiji 1941. godine nije postojala, te su sudovi sudili kao jednostepeni organi.

U zapadnoj Srbiji kod krivičnih stvari iz nadležnosti sudova NO odbora izviđaje su sprovodili organi Narodne milicije.

¹³ „U stvari“ br. 6 i 7, 1959. godine, Šabac.

¹⁴ Dr Dimitrije Kulić, Narodnooslobodilački odbori i sudovi u Srbiji, str. 170, „Savremena administracija“, Beograd, 1964. godine.

Što se tiče starih sporova koji su započeti pre ili u toku NO rata kod sudova bivše Jugoslavije ili kod okupatorskih sudova, od strane NO odbora odnosno njihovih sudova proglašen je moratorijum, a ostali sudovi narodno-oslobodilačkih odbora na drugim područjima u Srbiji iako formalno nisu proglasili moratorijum za nesvršene parnične predmete pred buržoaskim sudovima u bivšoj državi, po pravilu takve sporove nisu uzimali u rad do završetka rata.

Iako je postupak sudova NO odbora u Srbiji 1941. i 1942. godine bio sumaran i neformalan, jer nije postojalo pravnih pravila za rad ovih sudova, oni su u svome postupku primenjivali u prvom redu načelo javnosti njihovog rada, te su insistirali na prisustvo naroda kod donošenja njihovih odluka. To je u osnovi bilo laičko narodno, ali revolucionarno sudstvo, koje je u neredovnim uslovima na teritoriji koja je bila oslobođena od okupatora nastojalo da rešava nastale sporove među građanima, obzirom da je na toj teritoriji narodnooslobodilački odbor bio jedini suvereni organ narodne vlasti i da sem NO odbora na toj teritoriji i partizanskih jedinica nije bilo nikakve druge vlasti.

„Sud dobrih ljudi“

Više po nazivu a manje po svojoj funkciji u Toplici kod Prokuplja u opštini Žitorađa 1941. godine pri mesnim narodnooslobodilačkim odborima osnovani su tzv. „sudovi dobrih ljudi“. Sastav ovih narodnih sudova za svaki pojedini sporni slučaj bio je određivan posebnom odlukom od strane narodno-oslobodilačkog odbora. Ovi sudovi su bili nadležni za sitnije sporove i oni su po nalogu narodnooslobodilačkog odbora prethodno ispitivali sve činjenice za donošenje odluke i na javnoj raspravi donosili presudu o nastalom sporu. Sudovi „dobrih ljudi“ su sudili i izvršiocima sitnih krivičnih dela, pošto je za teška krivična dela i teže prestupe bio nadležan stalni revolucionarni sud, kao vojni sud na planini Pasači. Sudovi „dobrih ljudi“ su 1941. i 1942. godine rešili veliki broj sporova oko vodenica.

Sudovi i sudski odjeli u Hrvatskoj 1941. i 1942. godine

U Hrvatskoj u toku NO rata i revolucije 1941. godine narodni sudovi se javljaju isto tako u okviru narodnooslobodilačkih odbora. Kao sudovi u sastavu NO odbora oni i u Hrvatskoj funkcionišu sve do 1944. godine.

U prvoj fazi pravosuđe u Hrvatskoj vrši se od strane NO odbora na masovnom zboru odnosno na javnom mestu. Na tim zborovima suđeno je narodnim neprijateljima i saboterima pod rukovodstvom vojnih starešina ili političkih rukovodilaca. Međutim, još 1941. godine pojavljuju se pri narodnooslobodilačkim odborima, odnosno unutar NO odbora tzv. „vijeća narodnog sudstva“. To su u stvari bili *izborni sudovi*, a sačinjavali su ih narodni odbornici dotičnih NO odbora. Sastav ovih veća-sudova NOO-a bila su od tri člana, a ređe od više lica. Sudovi su sudili javno i neposredno. Kao i odbornici tako su i sudije bile izborne tj. opozive. Sudije ovih sudova imale su predstavnički karakter. Kao i kod sudova narodnooslobodilačkih odbora u Srbiji 1941. godine tako i u Hrvatskoj vijeća narodnog sudstva nisu bila stalna, već je njihov sastav bio promenljiv. Tako, ova veća su bila sastavljena ad hoc (od slučaja do slu-

čaja), iz reda narodnih odbornika. Na taj način ovi sudovi su imali karakter povremenih sudova. Njihova osnovna orijentacija u radu, (kad još nije bilo pravnih pravila) bila je osnovna linija, politika i interes oslobodilačke borbe i revolucije. Oni još nisu imali diferenciranu stvarnu nadležnost. Mesna njihova nadležnost prostirala se na teritoriji na kojoj je bio nadležan odgovarajući seoski, opštinski, odnosno sreski NO odbor.¹⁵

Iako u krivičnim stvarima nije postojao utvrđeni prethodni ili pripremni postupak, sudovi narodnooslobodilačkih odbora su posebnu pažnju poklanjali činjeničnom stanju, te pre donošenja presude vršili proveru navoda radi utvrđivanja materijalne istine u cilju pravilnog donošenja presude.

Ovi sudovi u Hrvatskoj delovali su na oslobođenoj teritoriji kao prvi organi sudske vlasti.

Izvršenje krivičnopravnih odluka bilo je poveravano mesnim vojnim vlastima, komandama mesta ili određenim organima dotičnog narodnooslobodilačkog odbora.

Posle Prvog zasedanja AVNOJ-a 1942. godine pravosudna funkcija narodnooslobodilačkih odbora u Hrvatskoj je ostvarivana u pravcu daljeg organizacionog učvršćenja sudova NO odbora i ratnog sudstva uopšte. Početkom 1943. godine upravo i počinje etapa jednog organizovanog i jedinstvenog sudovanja na području Hrvatske, što je bilo uslovljeno pozitivnim razvojem i daljim jačanjem oslobodilačkog pokreta i revolucije na ovom području.

„Revolucionarni tribunal“ u Sloveniji 1941. godine

Specifični uslovi rata i revolucije u Sloveniji diktirali su i nešto drukčiju organizaciju i rad narodnih sudova 1941. godine u odnosu na druge pokrajine. I dok se u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji 1941. godine sudska funkcija narodnooslobodilačkih odbora vezuje skoro isključivo za oslobođenu teritoriju, dotle u Sloveniji upravo sudsku funkciju uglavnom nalazimo kod narodnooslobodilačkih odbora na još neoslobođenom području.

Odluka SNOO o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje,¹⁶ ustanovljava specijalni sud kao i postupak za kažnjavanje zbog krivičnih dela predviđenih u ovoj odluci. Prema ovoj odluci, postupak prema delinkventima za izvršena krivična dela predviđen je kao *hitan, usmen i tajan*. Ispitivanje okrivljenog u smislu ove odluke imalo je da se obavi na način, koji nije smeo da stvori štetu za narodnooslobodilački pokret.

Postupak ovih sudova je bio jednostepen, te je presuda odmah postajala pravosnažna i izvršna, jer protivu nje nije postojalo pravo žalbe. U slučaju da neka od okrivljenih lica budu izbegla suđenje u toku oslobodilačkog rata, prema ovim propisima, suđenje se imalo obaviti posle rata. Ovi sudovi se javljaju pod nazivom „revolucionarni tribunal“.¹⁷

Kao ilegalni sudski organi „revolucionarni tribunal“ radili su potpuno tajno, konspirativno, na teritoriji na kojoj je okupator ostvarivao vlast. Zato u uslovima ilegalnog rada, „revolucionarni tribunal“ prethodno strpljivo i sa-

¹⁵ Dr Ferdo Čulinović, *Pravosuđe u Jugoslaviji*, Zagreb, 1946., str. 137.

¹⁶ Slov. por. od 1. 10. 1941. godine, Tačka 7 (b).

¹⁷ Osuđivani su Natlačen, Frelish, Praportnik, kao i drugi razni špijuni i pripadnici okupatorskog poretka (Dr M. Šnuderl, *Arh. za pravne i društvene nauke*, br. 4/1948, str. 582.

vesno prikuplja podatke i materijale o krivicama narodnih neprijatelja pa ih potom proverava, a onda odmerava kaznu i način njenog izvršenja. „Narodni tribunali“ tako *sude u odsustvu* okrivljenog, ali kaznu obično objavljuju u listu narodnooslobodilačkog pokreta Slovenije u „Slovenačkom poročevalcu“.

Na osnovu ovakvih odluka „revolucionarnih tribunala“ osuđen je veliki broj neprijatelja slovenačkog naroda.

Sa prvom oslobođenom teritorijom u Sloveniji za oblik ovoga sudstva kao rukovodeći organ ratnoga sudstva u Sloveniji bila je obrazovana „*Izvanredna sudska komisija*“ (odluka IOOF o postavljenju izvanredne sudske komisije od 31. jula 1942. god.). Još tada je bilo predviđeno da izvanredna sudska komisija u Sloveniji u kasnijem toku oslobodilačkog rata preraste u poseban sud. Na taj način ovaj organ je imao karakter *izuzetnog suda*.¹⁸

Slovenački ratni sudovi u toku NOB-a sudili su na principu „zakonitosti koja nije još napisana, a koja živi i stvarno se razvija.“¹⁹

Prvi opšti propisi o radu sudova

Proces razvitka oslobodilačkog rata i revolucije u 1941. godini najneposrednije je uticao i na sam razvitak sudske funkcije.

Stvarne potrebe, objektivni i subjektivni uslovi oslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji tokom 1941. godine, kao što smo videli, na osnovu jedne generalne linije i političke taktike dali su mnogobrojna rešenja u ostvarivanju sudske funkcije različito u pojedinim pokrajinama Jugoslavije.

Ratne prilike, dakle, u osnovi diktirale su i kakva će biti pravosudna funkcija. Ukoliko prvu etapu našeg revolucionarnog sudstva karakteriše njegovo šarenilo, da to još uvek nije bio usklađen i povezan sistem pravosuđa s jedne strane što je diktirala objektivna situacija, s druge strane, vidi se, da je baš ta okolnost mnogo značila za pronalaženje onih njenih osnovnih karakteristika, organizacionih oblika, kao jedinstvenih za budući život pravosuđa u Jugoslaviji, a posebno za uslove kada je stvorena NOV kao organizovana Jugoslovenska oslobodilačka armija i kada su izgrađeni organi narodne vlasti odozdo do gore, odnosno kada je bio izgrađen celovit sistem narodne vlasti.

Tako, mnogobrojna iskustva ovih ratnih sudova u različitim uslovima i pokrajinama u 1941. godini, mogla su korisno da posluže za dalji razvitak pravosudne funkcije i sudske prava uopšte.

Kao prvi opšti i centralni propisi u uslovima nepostojanja vrhovnog predstavničkog i zakonodavnog tela Jugoslavije (AVNOJ je izabran tek krajem 1942. godine), ove opšte propise donosi Vrhovni štab NOPOJ u okviru opštih propisa o radu i funkciji organa narodne vlasti.

To su u stvari bili tzv. „fočanski propisi“, koje je vrhovni štab NOP doneo u februaru 1942. godine.

U odluci koja se odnosi na zadatke i ustrojstvo narodnooslobodilačkog odbora fočanski propisi određivali su funkciju i u osnovi razgraničavali stvarnu i mesnu nadležnost između sudova partizanskih odreda (kao vojnih sudova) i sudova NO odbora (kao sudova opšte nadležnosti) gde se kaže:

¹⁸ Dr M. Šnuderl, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4, 1948, str. 581.

¹⁹ Dr Vito Kraigher „Zakonodavstvo ujedinjene Slovenije u novoj Jugoslaviji u toku NO borbe“, rukopis iz 1944.

„Kao organe reda i bezbednosti, narodnooslobodilački odbori upotrebljavale partizanske i seoske straže koje su potčinjene vojnim vlastima, komandama područja i komandama mesta. U slučaju nužde narodnooslobodilački odbori obratiće se za pomoć operativnim komandama.

gonjenje špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, borba protiv sabotera i paničara pripada u prvom redu vojnim vlastima, uz saradnju narodnooslobodilačkog odbora. Krivice po ovim delima sude *vojni sudovi* (podvukao D. K.). Obaveštajna služba takođe spada u nadležnost vojnih vlasti.

Narodnooslobodilački odbori vode borbu protiv krađe, pljačke, razbojništva i nereda. Oni rešavaju sve sporove između pojedinih građana”.²⁰

Kao što se iz prednjeg teksta vidi fočanski propisi nisu ulazili u detaljnije određivanje funkcije i mesta vojnih sudova i sudova Narodnooslobodilačkih odbora, ali već iz ovoga može se zaključiti kakva je osnovna funkcija bila sudova partizanskih odreda a kakva sudova NO odbora.

Vojno sudstvo prema naredbi Vrhovnog štaba NOPOJ od 29. 12. 1942. godine

Vrhovni štab NOVJ i partizanskih odreda Jugoslavije svojom naredbom od 29. decembra 1942. godine, osniva stalne vojne sudove kod Narodnooslobodilačkih udarnih brigada partizanskih odreda i pozadinskih vojnih vlasti.

U skladu sa proširenim frontom omasovljenog narodnooslobodilačkog pokreta i stvorenom narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije, osnovni cilj ove naredbe bio je „stvaranje jedinstvenog sudovanja na čitavoj oslobođenoj teritoriji, kao i kod pokretnih jedinica narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Ono što je bilo novo u ovoj naredbi po čl. 8 Statuta proleterskih brigada prema fočanskim propisima, bio je sastav vojnih sudova, koji je novom naredbom od 29. 12. 1942. godine bio izmenjen.

Vojni sudovi pri narodnooslobodilačkim (proleterskim udarnim brigadama)

Pomenutom naredbom sastav vojnih sudova pri ovim jedinicama sačinjavaju tri lica: 1) politički komesar brigade, 2) komandant jednog bataljona i 3) jedan borac. Drugi i treći član vojnog suda dolazili su na predlog štaba bataljona a potvrđivao ih je štab brigade. Na taj način, sastav vojnog suda približen je borcima i njihovim osnovnim jedinicama.

Vojni sudovi pri vojnopozadinskim organima vlasti

Pored napred pomenutih sudova pri regularnim jedinicama decembarska naredba Vrhovnog štaba predvidela je osnivanje vojnog suda u pozadini, pri vojnopozadinskim organima vlasti (pri komandama područja i komandama mesta). Tako, sastav ovih sudova određivan je na sledeći način: 1) zamenik komandanta područja, 2) komandant mesta na čijem je području bilo izvršeno zločinačko delo i 3) jedan borac sa terena komande mesta, koga je predlagala komanda mesta dotičnog područja i koja je istovremeno ovaj predlog i potvrđivala.

²⁰ Dr Leon Geršković, „Dokumenti o razvoju narodne vlasti”.

Vojni sudovi pri partizanskim odredima

Kao posebni vojni revolucionarni sudovi bili su predviđeni i sudovi pri partizanskim odredima. Ovom naredbom je definitivno izbegnuto šarenilo sastava ovih sudova, koje je bilo karakteristično za 1941. godinu, te ova odluka znači jedinstveni sistem organizacije i sastava sudova partizanskih odreda.

Prema ovoj odluci sudovi u partizanskim odredima bili su sastavljeni od tri lica i to: 1) politički komesar odreda, 2) komandant jednog bataljona i 3) jedan borac. Drugi i treći član vojnog suda partizanskog odreda postavljen je od strane višeg vojnog suda na predlog štaba odreda (tačka 5 Naredbe od 2. septembra 1942. godine).²¹

Nadležnost vojnih sudova bila je precizno određena. U tom pogledu vojni sudovi pri Narodnooslobodilačkim udarnim brigadama, bili su nadležni za sva zločinačka dela, koja su vršili borci, vojni i politički rukovodioci, konkretnih vojnih jedinica. U njihovu nadležnost spadala su i „sva zločina dela izvršena od civilnih lica ili neprijatelja ako su izvršena na teritoriji ili za vreme borbe pripadnika te brigade ili ako se brigada nalazila odvojeno od oslobođene teritorije“.²²

Ovi sudovi su bili izuzeti u onim slučajevima kada su delo učinili pripadnici brigade, tj. kada su ovi bili duže vreme van brigade, kao i onda, kada se brigada nalazila duže vreme odvojena od oslobođene teritorije.

Prema ovoj naredbi (tač. 4) bili su predviđeni i islednici za vođenje prethodnog postupka pri svim ovim vojnim sudovima. Tako, islednik je bio obavezan da postupa po podnetim prijavama i da isleđuje po njima, te da sa jednim članom sudskog veća donosi odluku, da li će se osumnjičeno lice zadržati u zatvoru ili ne. Prilikom isleđenja prema ovoj naredbi, islednik je morao da vodi računa „da se građani ne hapse na osnovu neproverenih podataka, s tim, što se mogu po potrebi sprovesti radi saslušanja“.

U postupku isleđenja, ukoliko se bude pokazalo da se radi o zločinom delu špijunaže ili petokolonaštva, u smislu naredbe, islednik je bio dužan da o tome obavesti obavestajni odsek i Komisiju za suzbijanje pete kolone, te je u tom pogledu islednik bio obavezan da dalji postupak po konkretnom predmetu zastane tj. da sačeka uputstva komisije.

Islednik je bio obavezan da obavesti nadležni vojni sud čim bi istraga bila završena, ili da prekine istragu ako nađe za potrebno da ne bi trebalo dalje voditi isleđenje, ali takvu odluku može doneti samo uz sporazum sa još jednim članom suda.

Prema Naredbi od 29. 12. 1942. godine, (tačka 6) bio je utvrđen postupak pred vojnim sudom.

Postupak je bio vrlo brz i kratak. Tako „čim je stvar zrela za odluku, a to je onda kad je istraga završena, vojni sud će odrediti unapred ročište (dan suđenja) na koje će pozvati sva potrebna lica. Svi članovi suda moraju biti prisutni za vreme suđenja“.

Prema propisima postupak je bio usmen. U toku postupka bilo je predviđeno obavezno vođenje zapisnika.

Za vreme glavnog pretresa položaj islednika bio je formulisan kao položaj referenta. U stvari, u tom slučaju islednik je vršio funkciju vojnog tužioca,

²¹ Dr Leon Geršković: Dokumenti o razvoju narodne vlasti str. 95—98.

²² Dr Leon Geršković: Dokumenti o razvoju narodne vlasti str. 95—98.

te nije imao pravo da glasa prilikom odlučivanja u konkretnom predmetu i o predlogu kazne.

Suđenje je moglo biti tajno ili javno. U svakom posebnom slučaju sud je imao da odluči u pogledu javnosti konkretnog suđenja.

Pretoresom je rukovodio politički komesar kao član suda, (kada je u pitanju pokretna jedinica), dok kod vojnih sudova vojnopozadinskih organa vlasti (komandi područja) postupak u toku glavnog pretresa vodi zamenik komandanta područja, kao član suda.

Sud je u toku postupka, (ako je našao za potrebno), imao pravo da ponova pred sudom saslušava pojedine svedoke i ponova izvodi dokaze, bez obzira da li su ti svedoci i ti dokazi ranije bili izvedeni u prethodnom postupku pred islednikom. Naredbom je bilo utvrđeno da se suđenje ima obaviti, odnosno suditi zajednički svima onim licima koja su učinila isto krivično delo, odnosno, ako su njihove krivice u međusobnoj vezi.

U pogledu izricanja sudske odluke, presude, sud je prethodno odlučivao o tome, da li je konkretni predmet dobro ispitan, odnosno da li je stvar zrela za presuđenje. Ukoliko bi sud našao da bi u cilju materijalne istine trebalo ispitati još neke okolnosti ili izvesti još neke dokaze, zakazivan je ponovni pretres, odnosno novo suđenje.

Članovi suda imali su jednako pravo glasa i odlučivalo se većinom glasova.

U pogledu kazni bilo je utvrđeno sledeće:

Od sankcija, kao jedino moguća bila je *samo smrtna kazna*. Ratni uslovi nisu ni dozvoljavali primenu druge kazne, s obzirom na težinu dela i nadležnost za teška krivična dela, vojni sudovi, kao ratni i preki sudovi su mogli izricati ovakvu vrstu kazne. Ukoliko se radilo o lišavanju slobode okrivljenog, to je u cilju pravilnog toka postupka činjeno samo kao privremena mera obezbeđenja, ali to nije bila formalno predviđena vrsta kazne.

U slučaju da je bila izrečena smrtna kazna, prvostepeni sud je bio dužan da presudu zajedno sa islednim materijalom odmah dostavi višem vojnom sudu, koji je u drugom stepenu rešavao o odluci suda i to po službenoj dužnosti, znači, bez obzira da li je uložena žalba osuđenog na odluku prvostepenog suda. Kazna se dakle nije mogla izvršiti *bez potvrde* višeg vojnog suda. Tako mi vidimo da se u okviru vojnog sudstva iz 1942. godine, uvodi instanciono odnosno sudstvo drugog stepena. Međutim, u skladu sa ovim propisima u izuzetnim slučajevima moglo je da dođe do izvršenja kazne izrečene od strane prvostepenog suda i bez potvrde višeg vojnog suda. To je bilo samo u onim slučajevima, kada su brigadski, bataljonski i odredski vojni sudovi bili bez veze sa višim vojnim sudom, kao i kad osuđeni nije bio pripadnik oslobodilačke vojske (NOV i POJ). Na taj način bilo je precizno utvrđeno da se za teška krivična dela, koja su izvršili pripadnici NOV i POJ zbog kojih su ovi bili osuđeni na smrtnu kaznu, ista mogla izvršiti samo uz prethodnu potvrdu višeg vojnog suda.

Izvršenje kazne, kod smrtnih presuda po pravilu bilo je određeno streljanjem. Samo u naročito teškim slučajevima, prema teškim zločincima, izvršenje smrtno kazne bilo je moguće i vešanjem, ali takav način izvršenja smrtno kazne morao je biti potvrđen od strane višeg vojnog suda i to najdalje u roku od 12 časova od momenta prijema saglasnosti od strane višeg vojnog suda.

U vezi sa radom vojnih sudova, ovom Naredbom bilo je preporučeno da ovi sudovi treba da održavaju i uspostavljaju čvrste veze sa vojnosudskim odeljenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Vojno sudstvo u Sloveniji od kraja 1942. do maja 1944. godine

Dvadeset sedmog novembra 1942. godine u Sloveniji bilo je dato ovlašćenje komandama partizanskih četa i zaštitnim komandama da mogu po hitnom postupku vršiti istrage ukoliko postoji sumnja da je zločino delo izvršeno, (delo saradnje sa belogardejcima ili oružanim bandama). Prema ovoj Odluci komande partizanskih i zaštitnih četa mogle su izricati i izvršavati smrtne kazne.

Reorganizacijom vojničkog sastava i prelaskom na sistem regularne NO vojske u jesen 1942. godine izvršena je reorganizacija oslobodilačkih snaga i u Sloveniji u smislu direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tako je došlo do stvaranja stalnih vojnih sudova u Sloveniji.

U smislu Odluke Vrhovnog štaba Glavni štab NOV i POJ Slovenije doneo je Odluku o osnivanju brigadnih i odrednih sudova. Ovi sudovi bili su nadležni za suđenje kako vojnim, tako i civilnim licima. Ovom Odlukom bila je uvedena institucija *vojnog tužioca* i njegovog zamenika koji je zastupao optužnicu pred sudom. Sud je u smislu Odluke Vrhovnog štaba sudio u veću od tri člana.

Stalni vojnopozadinski sudovi u Sloveniji nisu osnivani sve do 15. septembra 1943. godine, obzirom da teritorija još nije bila oslobođena.

Odlukom Glavnog štaba NOV i POJ Slovenije 15. septembra 1943. godine, osnovan je *Viši vojni sud* pri Glavnom štabu Slovenije (VVS). Ovaj sud je u svom sastavu imao tri člana. To je bio drugostepeni vojni sud. Njegova nadležnost je bila za sva krivična dela predviđena posebnim Pravilnikom.²³ U tom pogledu kako je bilo i Naredbom Vrhovnog štaba utvrđeno od 29. 12. 1942. godine, brigadni i odredski sudovi javljali su se kao prvostepeni sudovi i oni su svoje presude donosili obavezno i ex officio dostavljali ih Višem vojnom sudu kao drugostepenom organu.

15. septembra 1943. godine, Glavni štab NOV i POJ Slovenije doneo je odluku i o osnivanju stalnih vojnopozadinskih sudova pri komandama područja uz nadležnost i sastav kao što je Naredbom Vrhovnog štaba bilo određeno.

Osnivanje vojnih sudova u Sloveniji 1943. godine, bilo je izvršeno u smislu Odluke Vrhovnog štaba NOV i POJ. Međutim, struktura sudova u Sloveniji imala je neka mala odstupanja od predviđene strukture prema Odluci Vrhovnog štaba. Tako se u Sloveniji pri svakoj brigadi osniva redovni vojni sud, a za vanredne prilike osnivan je poseban vanredni brigadni odnosno bataljonski vojni sud.

Posebnom Odlukom Glavnog štaba NOV i POJ Slovenije osnovan je „poseban vojni sud“, kao sud ad hoc za suđenje naročito važnijih i političkih značajnih procesa odnosno predmeta.

Ove sudove sačinjavala su po tri člana sa zamenikom a obavezno je bio predviđen tužilac sa svojim zamenikom. Tužilac je biran iz reda političkih komesara.

²³ Pravilnici za organizaciju, rad i postupak brigadnih i odredskih vojnih sudova bili su donošeni sukcesivno i to od 5. 8. 1943, 16. 10. 1943, sa dopunom od 19. januara 1944. kao i uredbom o vojnom pravosuđu od 20. aprila 1944. godine, koja je bila na snazi sve do 30. avgusta 1944. godine, zatim „Pravilnik o organizaciji i radu VVS od 20. septembra 1943. godine“. Ovde dolaze i uputstva sudskog odeljenja Glavnog štaba NOV i POJ Slovenije: br. 1 do 30. 8. 1943. Br. 2 od 16. 9. 1943, br. 3 od 6. 10. 1943, br. 4. od 7. 1. 1944, br. 5 od 17. 2. 1944, br. 6 od 9. 8. 1944, br. 7 od 10. 10. 1944, kao i „cirkulari“ od 23. 1., 24. 5, 30. 5, 8. 6, 11. 6, 28. 8. i 28. 10. 1944. godine — vidi Dr M. Šnuderl, Arhiv br. 4/48.

Sastav suda je određivan na sledeći način: 1. po jedan član i zamenik iz komandnog sastava, 2. po jedan član i zamenik iz sastava pol. komesara i 3. po jedan član i zamenik iz reda boraca.

Vanredni prošireni brigadni sud

Za suđenje težih krivičnih dela postojao je pored već utvrđenog sudskog veća još i poseban sastav tzv. proširenog brigadnog suda koga su sačinjavala četiri predstavnika koje je birao svaki bataljon odnosno svaka jedinica odreda. Njihovi glasovi su bili punopravni, kao i glasovi stalnih sudija.

Prema Pravilniku, istragu je vodio tužilac, koji je imao pravo da naredi pritvaranje okrivljenog. Okrivljeni, odnosno uhapšeni morao je biti saslušan u roku od 24 časa od momenta hapšenja. Tužilac je podnosio optužnicu, kao i što je mogao predlagati obustavu postupka. Glavni pretres je bio usmen i javan. Javnost postupka mogla je biti isključena samo iz interesa NO rata i bezbednosti. Međutim, pretres je mogao biti obavljen i u odsustvu okrivljenog. Optuženi je imao pravo na branioca. Pravo žalbe na prvostepenu odluku nije postojalo, ali je Viši sud bio ex officio nadležan da sudi u drugom stepenu. Presuda je izvršavana u roku od 24 časa od uručjenja pismenog otp Ivanka a nekada i ranije, ako su ratne prilike zahtevale njeno izvršenje.

Aprila 1944. godine, Glavni štab Slovenije je dalje razradio propise o vojnim sudovima. Tako Uredbom od 20. aprila 1944. godine, bilo je predviđeno da po jedan član područnih sudova i Višeg vojnog suda mora biti pravnik. Ovom Uredbom bila je utvrđena i mesna nadležnost sudova.

Pored ovoga bila su data i Uputstva u tom pogledu. Naime, optuženi je imao pravo da bira branioca, zatim da se presuda donosi na tajnom savetovanju, da sud donosi odluku na osnovu slobodne ocene dokaza, kao i da presuda mora biti obrazložena. Isto tako bilo je predviđeno podnošenje žalbe tužioca VVS u korist ili na štetu osuđenog. Osuđeni je imao pravo žalbe u slučaju da je bio osuđen na smrtnu kaznu (za vreme trajanja rata).

Na presudu vanrednih vojnih sudova koji su sudili u prvom stepenu nije postojao pravni lek.

Ovim propisima odnosno Uputstvima bio je predviđen i postupak za pomilovanje i to tako što se molba za pomilovanje podnosila Predsedništvu SNOS-a.

Viši vojni sudovi su formirani pri svim korpusima.

Civilni sudovi u Sloveniji 1943. godine

Posle kapitulacije Italije septembra 1943. godine, u Sloveniji naročito značajno mesto imaju civilni sudovi osvobodilne fronte.

18. oktobra 1943. godine, IOOF Slovenije (Izvršni odbor osvobodilne fronte) doneo je Odluku o ukidanju svih redovnih sudova okupatorskog poretka na teritoriji Slovenije. Na taj način ovom odlukom i formalno-pravno prestali su da postoje okupatorski sudovi.

Od tog momenta na teritoriji Slovenije funkciju pravosuđa preuzimaju terenski odbori OF, kao organi narodne vlasti odnosno kao organi nadležni za vršenje funkcije opšte nadležnosti. U tom smislu ova Odluka se poklapala sa praksom sudova NO odbora u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini kao i u drugim pokrajinama.

Odluka ZAVNOH-a u razvitku pravosudne funkcije 1943. do maja 1944. godine

Drugog marta 1943. godine (13. 10. 1943) u Plaškom je održano Drugo zasjedanje ZAVNOH-a kada je osnovan *Odjel za sudstvo i upravu*, s ciljem da organizuje i rukovodi sudovima koji su stvoreni ili će se stvoriti na oslobođenoj teritoriji Hrvatske. U tom smislu, kao organ sudske uprave bili su formirani pri kotarskim (sreskim) NO odborima *odseci za sudstvo* kao organi pravosuđa. Tako su sada viši NOO i po liniji sudova ostvarivali kontrolu zakonitosti i uopšte rada nižih sudova.

U Hrvatskoj već početkom avgusta 1943. godine, ZAVNOH (odnosno njegov odjel za sudstvo) doneo je prva Uputstva za organizaciju i rad sudova NOO-a.²⁴

Ovim Uputstvima je data organizacija, rad i nadležnost sudova unutar narodnooslobodilačkih odbora. U tom smislu Uputstva su predviđala organizaciju odseka kotarskih NOO-a za sudstvo i upravu u cilju pomoći kao i u ciju nadzora nad radom sudova, NO odbora. Odjeli za sudstvo su se na taj način javljali kao drugostepeni sudski organi redovnog ili sudstva opšte nadležnosti. Iako ovde narodni sudovi NO odbora nisu potpuno samostalna i odvojena tela od NO odbora, oni su ipak bili organizaciono kao organizaciona jedinica unutar samog odbora jedan poseban organizam sa određenom nadležnošću da vrše sudsku funkciju.

Istim uputstvima bila su data i materijalno-pravna rešenja. Tako su ovim uputstvima i formalnopravno zakoni predratne Jugoslavije stavljeni van dejstva i van pravne snage.

U oblasti krivičnog prava Uputstva su određivala delikte za koje su oni bili nadležni. U skladu s tim učinjena je diferencijacija u pojmu dela zločina, prestupa i istupa.²⁵ Kao što su bile određene i sankcije za svako pojedino krivično delo.

U pogledu građanskih sporova, uputstvima je predviđeno da za sporove u pogledu prava svojine, nasleđivanja, posebno u pogledu nepokretnosti, kao i u pogledu drugih sporova iz obaveza, sudovi u toku NOR-a donose *privremene odluke*, koje bi posle konačnog oslobođenja zemlje bile definitivno rešene pred redovnim nadležnim sudovima.

Uputstvima je bila predviđena struktura redovnih sudova u okviru NO odbora i to na sledeći način:

a) opštinski sud, b) kotarski sud, c) okružni sud, d) oblasni, odnosno pokrajinski sud.

Međutim, na oslobođenoj teritoriji Hrvatske gde su ranije bili uspostavljeni, radili su još uvek mesni seoski sudovi pri mesnim seoskim NO odborima.

Formiranje sudskih odseka pri NO odborima, u stvari predstavljalo je početak u formiranju drugostepenih organa redovnih sudova NO odbora, i time je već bio izgrađivan sistem *instancionog sudstva*. Time je bio utvrđen i postupak po pravnom leku, odnosno odnos nižeg i višeg (prvostepenog i drugostepenog suda).

U uslovima oslobodilačkog rata i revolucije sudovi u Hrvatskoj kao osnovnu orijentaciju u nedostatku materijalno-pravnih propisa prilikom donošenja odluka, držali su se principa, da se odluke donose u smislu očuvanja i učvršćivanja tekovina NOB-e i revolucije.

²⁴ Dr F. Čulinović „Pravosuđe u Jugoslaviji“, 1946, Zagreb, str. 138.

²⁵ Dr F. Čulinović „Pravosuđe u Jugoslaviji“, 1946, Zagreb, str. 138.

Sudovi su se prilikom donošenja odluke u postupku pridržavali principa javnosti, usmenosti i neposrednosti. U ovom pogledu posebno je značajno istaći javnost sudskog rada. Sudovi su pretrese i rasprave vodili u prisustvu građana koji su pratili tok suđenja. Specifični uslovi oslobodilačkog rata i revolucije i u vezi s tim uloge koju su imali narodnooslobodilački odbori kao organi vlasti, diktirali su i rad sudova kao organa unutar NO odbora. Sastav drugostepenih veća (odseka) nije mogao biti stalan, budući da se je menjao sastav samih odbornika koji su se istovremeno pojavljivali i kao narodne sudije obzirom da su sudska veća bila sastavljena prema potrebama i prilikama te su ona po pravilu menjala svoj sastav.

Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a razvitak narodnog sudstva u Hrvatskoj išao je u skladu sa opštim razvitkom NOP-a na ovom području Jugoslavije. To je bila etapa naglog oslobođavanja i proširivanja oslobođene teritorije Hrvatske, kada je i pravni život postajao složeniji i obimniji. Sama okolnost da je bila uspostavljena vlast NO odbora na velikom oslobođenom području, zahtevala je i obimniju i širu funkciju pravosuđa.

Period od Drugog zasedanja AVNOJ-a pa do maja 1944. godine, (punih pet meseci) karakteriše se i dalje u jednovremenoj funkciji (i u okviru nje) narodnooslobodilačkih odbora. U tom periodu poseban značaj zaslužuje „Okružnica odjela za sudstvo i upravu“ Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske o organizaciji sudova od 22. novembra 1943. godine.²⁶ Ovom okružnicom ukazano je na ulogu i karakter sudova u ratnim uslovima kao i na njihove zadatke. „Narod je izvor i utoka vlasti“. Zato je samo narod suveren, jer nad njim nema i ne može biti više vlasti. Stoga i sudstvo kao dio narodne vlasti mora i po svom sastavu i po načinu rada odgovarati volji, potrebama i shvaćanju naroda. Radi toga mora se sudstvo *demokratizirati* (podvukao D. K.) tj. ono mora proizilaziti iz naroda, koji će u njemu neposredno učestvovati kao onaj, koji dijeli pravdu. Sudstvo tj. obavezno izricanje prava mora biti u rukama naroda. Osnovna misao vodilja u tom radu treba da bude ona, koja je izražena u načelima NOB-e, a da bi bilo jamstva za dosljedno provađanje ovih načela nužno je da sudski organ bude lice iz naroda, odnosno ono koje uživa narodno povjerenje. Samo onda bude li sudstvo odgovaralo tim osnovnim načelima NOB i NOP ono će svojim radom doprinjeti jačanju i razvijanju borbenog jedinstva naroda, koji je sa oružjem u ruci uspeo da brani svoju slobodu i osnovna prava na život. Samo takvo sudstvo će biti narodna ustanova, koja će bitno doprinjeti u izgradnji naše nove, narodne države.

Dosadašnje sudstvo bilo je samo sudstvo nasilja, ugnjetavanja, otimačine narodne muke, dakle, protiv narodnih interesa. Ono je išlo za iskorišćavanjem naroda u korist reakcionarne klike vlastodržaca. Ono je bilo narodu tuđe i narod ga nije ni shvaćao. Bilo je nenarodno jer nije odgovaralo pravnom shvaćanju naroda, a porotunarodno je bilo, jer je štitalo interese gramzivih klika samo na štetu naroda. Grubi formalizam prikrivao je otimačinu i jedno je govorila „papirnata pravda“ a drugo narodno pravno shvaćanje“...

U skladu sa napred određenim karakterom i zadacima narodnih sudova u Hrvatskoj, Okružnicom su bila data i uputstva za rad sudova, „Uputstva o postupku sudova NOO-a“.

Ova uputstva su utvrđivala način postupka, nadležnost sudova, kao i sastav i način izbora sudija. Tako je postupak pred narodnim sudom bio predviđen kao „brz, usmen i neposredan, jednostavan, jasan“...

²⁶ Dr Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Bgd, 1946, str. 136.

Brzina sudskog postupka u ratnim uslovima bio je jedan od prvih zahteva suda. Brzo i efikasno suđenje bilo je od interesa kako pojedinaca koji su tu zaštitu od suda tražili, tako i od interesa same NOB-e i revolucije.

Sudovi su izražavali prema uputstvima i svoj mirovni karakter, jer su „sudovi uvijek dužni nastojati da se sporovi uredi na drugarski način. Stoga će gledati da se spriječe suvišna parničenja“.

Drugi princip u sudovanju opet bio je, da „niko ne može biti suđen ni osuđen bez prethodnog postupka i presude nadležnog narodnog suda“. Zato je i ako u neredovnim uslovima bio primenjivan princip zakonitosti i pravde, da je neko mogao biti proglašen krivim samo u utvrđenom sudskom postupku, kao i da je okrivljeni morao biti prethodno saslušan.

Glavni ciljevi sudstva bili su „zaštita tekovina NOB-e i interesa NOP-a kao i to „ da se tako stvori *pravna sigurnost*, (podvukao D. K.) nužna za život dostojan čoveka“.

Nadležnost sudova NO odbora utvrđena je bila tako što su sudovi bili nadležni za suđenje u svim privatnopravnim i krivičnim stvarima i to kako građanima na teritoriji Hrvatske tako i strancima koji su izvršili krivično delo na njenom području.

Specijalnom odredbom AVNOJ-a i ZAVNOHA-a bila je predviđena mogućnost izuzeća redovnih sudova NO odbora, posebnim sudovima, ako je to javni interes zahtevao. Dela vojne prirode, kao i krivična dela koja su izvršili pripadnici oslobodilačke vojske prema Naredbi Glavnog štaba Hrvatske bila su stavljena u nadležnost vojnih sudova.

Kao propisi materijalnopravnog karaktera, u nedostatku preciznijih krivično pravnih propisa sudovi NO odbora mogli su da presuđuju na osnovu:

- a) Zakona i zakonskih naredaba AVNOJ-a i ZAVNOH-a,
- b) Po narodnom pravnom shvatanju,
- c) Po dosadašnjim zakonima ako su postali pravnim običajem a ne protiv se načelima NOB-e.

Ovim uputstvima bila je ponova utvrđena struktura suda pri NO odborima. Predviđeni su bili: a) opštinski sudovi, b) kotarski (sreski), c) okružni, d) oblasni odnosno pokrajinski i e) Sud ZAVNOH-a. Članove suda je određivao plenum NOO-a i to svaki NOO na teritoriji na kojoj je bio mesno nadležan, s tim što je sudove opštinskih NO odbora potvrđivao okružni NO odbor a njih ZAVNOH odnosno Narodnooslobodilački odbor koga bi ovlastio ZAVNOH.

Na taj način ovim uputstvima bili su ukinuti seoski sudovi pri NO odborima čija je nadležnost preneti na opštinske sudove.

Sastav suda je bio predviđen od trojnog veća i to odbornika NOO-a.

Sudije su bile birane istovremeno kad i ostali odbornici narodnooslobodilačkih odbora. Međutim, način izbora sudija NOO-a bio je posebno propisan. Predsednik opštinskog suda određivan je na predlog opštinskog NOO-a iz sastava dotičnog opštinskog Narodnog oslobodilačkog odbora. Okružni narodnooslobodilački odbor – predsednike kotarskih, a okružnih NO Odbora određivao je ZAVNOH na predlog okružnog ili Oblasnog NO Odbora. ZAVNOH je međutim, za predsednika suda mogao odrediti i nekoga od pripadnika NOP-a koji nije bio odbornik dotičnog NO odbora. U vezi s tim, zaslužuje pažnju onaj deo uputstva koji je stručnosti predsednika davao prioritet i prema kojoj

„ako je odbornik NO odbora pravnik ili pravu vješta osoba, tada će se redovno on određivati za predsednika suda NO odbora“.

Sekretar suda, kao stručnjak imao je karakter administrativnog lica, kao stručnog lica koji je imao savetodavnu funkciju te on nije mogao biti član sudske veća.

Odredbe date u Okružnici za redovne sudove i dalje su zadržale sudove pri NO odborima. Međutim, vidi se, da se sudska funkcija i ako formalno i dalje unutar NO odbora, sve više izdvajala kao samostalna funkcija pravosuđa, tako da se sud sve više osamostaljuje u odnosu na ostale funkcije NO odbora i sve se više pojavljuje kao samostalna služba odbora ali i dalje pod njegovom kontrolom i odgovornošću.

Samostalne ustanove sudske vlasti

Izgradnjom celovitog sistema vlasti na celoj teritoriji Jugoslavije u proleće 1944. godine, već su bili stvoreni uslovi i za izgradnju jedinstvenog pravosudnog sistema. To su bile ne samo mogućnosti već i potrebe da se u novostvorenoj jugoslovenskoj državi obezbedi pravni poredak i pravna sigurnost, kada je sve više trebalo usklađivati društvene odnose putem pravne norme.

U cilju ostvarivanja pune samostalnosti kod donošenja sudskih odluka bilo je nužno izdvojiti sudske funkcije od izvršne i drugih funkcija narodno-oslobodilačkih odbora, odnosno već tada trebalo je osamostaliti sud koliko je to moguće bilo od direktnog uticaja narodnih odbora iz čije je kompetencije trebalo izdvojiti sudove kao potpuno samostalne organe sudske vlasti.

Potrebe i razlozi koji su doveli do izdvajanja sudova u samostalne organe u toku NO rata i revolucije od strane Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije objašnjeni su na sledeći način: „Razvoj civilnih organa vlasti traži da se u vršenju sudske vlasti (jurisdikcione) treba odvajati od izvršne vlasti (užeg izvršnog dela NOO). To su različite funkcije, različita je odgovornost njihovih nosilaca, pa ih valja i odvajati. Odvajanje sudske vlasti od političke može nam samo koristiti, jer jača ugled i jedne i druge. Iz tih razloga predlažemo da zemaljska veća pristupe osnivanju narodnih sudova, koji će za vreme trajanja rata vršiti sudske vlast kao samostalni organi sudske vlasti gde god za to već postoje uslovi.“

Prema predlogu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od 19. maja 1944. god., narodne sudove je, znači trebalo formirati kao posebne, odvojene i samostalne organe sudske vlasti. Tako, prema ovome predlogu trebalo je formirati sledeće sudove:

- a) opštinski narodni sudovi — za opštinu,
- b) sreski narodni sudovi — za srez,
- c) okružni narodni sudovi — za okrug.

Predlogom su data i uputstva u pogledu mesne i stvarne nadležnosti predviđenih redovnih, odnosno sudova opšte nadležnosti, za vreme NO rata. Prema predlogu Nacionalnog komiteta ovi sudovi su imali određenu svoju kako mesnu tako i stvarnu nadležnost.

U pogledu stvarne nadležnosti sve tri vrste ovih sudova imale su da sude:

- a) sve građanske sporove, čije se rešenje pokreće na inicijativu zainteresovanih stranaka,

- b) sve vanparnične stvari koje ne trpe odlaganje,
- c) sve krivične stvari, koje ne spadaju u nadležnost vojnih ratnih sudova, a ne trpe odlaganje.

U pogledu stvarne nadležnosti opštinskih sudova, predloženo je da opštinski sudovi po predmetima sude *sasvim male vrednosti*. (Nije bila tačno određena granica vrednosti spornih predmeta kod određivanja njihove stvarne nadležnosti).

Okružnim i sreskim NO odborima, u pogledu određivanja njihove stvarne nadležnosti, ostavljeno je pravo dispozicije, te su ovi NO odbori nadležnosti sudova po određenim vrstama sporova mogli da određuju shodno lokalnim prilikama.

U ovom pogledu značajno je to, što se ukazuje i utvrđuje potpuna samostalnost sudova prilikom donošenja odluka, gde se kaže: „Sudovi za svoje odluke ne odgovaraju narodnooslobodilačkom odboru, pa ni skupštini (plenumu)“.²⁷

Ovakav stav Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u pogledu samostalnosti sudova i njihove nezavisnosti kod donošenja konkretnih sudskih odluka značilo je snažno podizanje ugleda pravosudne funkcije i suda kao državnog organa, koji je dobijao još u ratnim uslovima sve više demokratska obeležja i koji se sve više pojavljivao kao čuvar zakonitosti.

Predlogom su bila predviđena osnovna načela sudovanja, gde je poseban značaj bio dat *osnovnom sudstvu*, kao sudstvu koje je bilo najbliže narodu i koje je u buduću svoje odluke imalo da donosi sve više na osnovu zakona.

Karakteristika ovog predloga je (za sistem sudstva u Jugoslaviji do kraja rata) da je to bilo *dvostepeno sudstvo*, obzirom da je bila predviđena mogućnost podnošenja pravnog leka samo protiv prvostepenih sudskih odluka.

Po pravilu, prema ovom predlogu, suđenje je trebalo da bude porotno. Međutim, zbog ratnih prilika suđenje je moglo da se obavi i bez porotnika, ali to je moglo biti samo u izuzetnim slučajevima.

Sistem izbornog sudstva

Bitna karakteristika osnovnih sudova, po predlogu Nacionalnog komiteta O J, sastojala se još i u tome, što se izričito određivala izbornost ovih sudova. Opštinski narodni sudovi kao osnovni sudovi, biraju se *neposredno od naroda* na masovnim izbornim zborovima.²⁸

Sreski i okružni narodni sudovi, po predlogu, međutim biraju se posrednim putem, na delegatskom principu, i to na sreskim i opštinskim skupštinama (plenumima NOO). Vreme na koje će se birati sudovi ostavljeno je da ocene i odluče sama zemaljska veća.

Prema stavu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije ovim predlogom nije bila predviđena organizacija viših sudova s obzirom na to da u to doba još nije postojala potreba za višim sudovima. Međutim, u predlogu je ostavljena mogućnost da se, u slučaju potrebe, po određenom predmetu može

²⁷ Predlog Nac. komiteta oslobođenja Jugoslavije (povereništvo za sudstvo) — predlog za formiranje narodnih sudova od 19-V-1944. godine.

²⁸ Ovakvu praksu videli smo na seoskim zborovima u svrljiškom kraju, na kojima je bio vršen izbor opštinskih sudova 1944. godine.

da obrazuje *izvanredni viši sud*". U eventualnom slučaju, za izvanredne potrebe mogao bi se formirati izvanredni sud za takav slučaj".

Posebno značajno mesto po predlogu Nacionalnog komiteta, je ukazivanje na karakter demokratskog sudovanja u Jugoslaviji. Zato se kao važna za demokratsko sudovanje ističu nekoliko načela u vršenju sudskih funkcija, kao što su: načelo javnosti, načelo kontradiktornosti postupka kao i načelo akuzatornosti postupka.

Bila je predviđena i institucija javne tužbe, uvođenjem javnih tužilaca kod svakog suda, kao i pravo okrivljenog, odnosno optuženog, da može tražiti sebi branioca, kao i dužnost suda da kod određenih slučajeva mora određivati branioca po službenoj dužnosti.

U cilju jačanja zakonitosti u radu suda, Nacionalni komitet je predlogom preporučio da svaki sud za sekretara ima pravnik (biv. sudiju, advokata i dr.) koji će proučiti predmet, tehnički pripremiti raspravu, referisati, kod glasanja imati savetodavni glas i izrađivati nacрте sudskih odluka. Međutim, kod sreskih i okružnih sudova bila je preporuka da među sudijama bude bar jedan stručnjak — pravnik.

Ovim predlogom Nacionalni komitet je ozbiljnu pažnju poklanjao stručnosti u radu narodnih sudova koja je bila vezana za zakonitost sudskih odluka i njima uslovljena.

Na osnovu predloga Nac. komiteta od oktobra 1944. godine, Glavni NO odbor Srbije pristupio je organizovanju redovnih sudova u Srbiji u drugoj polovini 1944. god.

U smislu preporuka Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u drugoj polovini 1944. godine i ostale pokrajine, odnosno i ostala zemaljska anti-fašistička veća pristupila su formiranju redovnih sudova kao potpuno samostalnih organa sudske vlasti. Brzina formiranja i dosledno sprovođenje ove odluke na celoj teritoriji Jugoslavije bilo je uslovljeno objektivnim uslovima, tj. da li je teritorija bila oslobođena. Zato, u tom smislu vidimo izvesnu neravnomernost u pojedinim delovima zemlje u pogledu njenog sprovođenja.

Izdvajanje redovnih sudova (opštinskih, sreskih i okružnih) kao sudova opšte nadležnosti i ranijom odlukom Vrhovnog štaba NOVJ formirani vojni sudovi pri operativnim jedinicama NOVJ i POJ, kao i formiranje vojno pozadinskih sudova pri komandama područja, kao sudova specijalne nadležnosti, značilo je potpunu izgradnju sudskog sistema odnosno pravosudnog sistema u Jugoslaviji.

Dr Dimitrije KULIĆ
vanredni profesor
Pravno-ekonomskog
fakulteta u Nišu

Summary

The Yugoslav judicial system took rife from a uniformed process of formation of the new Yugoslav state. Therefore, the creation of the Yugoslav judicial system cannot be contemplated separately from the general courses and purposes of the revolution and the post-war making of Yugoslavia.

The war judicature in Yugoslavia appeared as a necessity of the revolution and as an integral part of the revolutionary order. Therefore, although the judicature during the war appeared as a judiciary of the partisan units and national liberation committees, it was not only an organism of the National liberation war.

Its nature and its character was determined too as a process in which the judiciary was also an agency of the socialist revolution.

The nature of Yugoslav courts in the process of the liberation war and the revolution is just to be sought in their function, which was included in that uniformed process, which, as an essential question in Yugoslavia, was resolving the question of power.

The purpose of a socialist revolution in Yugoslavia were expressed in the revolution norms, in its character and in its contents.

The process of formation of a new Yugoslav state itself had necessarily, beside with other armed and political actions, to sanction its norms, too, to give them, with the time, a more and more legal character so to express them as legal norms. The Yugoslav judiciary was thus arising from the necessity and before and from the needs of the revolution and its purposes.

Because of the conditions, the specificity and the character of the Yugoslav revolution, themselves, the process of the formation of the Yugoslav judiciary moved in two directions. At first, there was the creation of military, war, partisan courts in the framework of the armed part of the nation, the partisan units, and then, the National Liberation Army, and in the framework of the National liberation committees as the basic agencies of the people's power on the other side.

The new agencies of a revolutionary judiciary had no legal continuity with the old judicial power's agencies of former Yugoslavia. Such a circumstance shows already that the historical way of the formation of the Yugoslav judicature has been mislaid in the judiciary function of a revolutionary order, which function during the war and the revolution materialized on one side as a war judiciary function (in the partisan units and the NLA), and on the other side, as a civil judiciary function or as a function of the common competence courts (in the framework of the National liberation committees).

Thus, the historical way of the development of the Yugoslav judicature moved on in concert with the making of the whole and uniform pyramid of the people's power and state *from below upwards*.

And as the whole revolutionary organism arised from the people, so the judiciary, too, during the revolution, was recruited, created from the *society*, from something that had to become a state and state power. The Yugoslav judicature began its function in the files of an armed and unarmed people, first of all as a social *organism* in the framework of the essential political purposes of the revolution. In such conditions the sources of a judiciary law during the Yugoslav revolution may be sought first of all in the political norms of the revolution, in the acts of the war-political agencies, in the instructions of the military and political forums as the organizers and the leaders of the liberation war and the revolution.

The judiciary law sought, therefore, its source also in something that was not a legal norm. Its source had been also an empiricism of the revolution, i. e. the revolutionary practice.

Accordingly, the appearance of the courts and the formation of a judiciary system, as we already pointed out, went not equally and contemporarily in the same way in all the provinces in Yugoslavia. The concrete conditions and circumstances in the different parts of Yugoslavia during the war exerted influence on a different and interesting practice of the Yugoslav judiciary, which with the end of the war and the complete liberation of the country begane to function as a shaped and uniformed judicial system.

